

Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje 1941–1943 m.

Straipsnio tyrimo objektas – Kauno 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos bataliono 1941–1943 m. Baltarusijoje vykdytos žmonių naikinimo operacijos ir šiuo laikotarpiu nužudytų žmonių skaičius. Tikslas – ištirti ir apibendrinti informaciją apie visas bataliono vykdytas žmonių naikinimo akcijas, nustatyti visų akcijų metu nužudytų žmonių skaičių.

IVADAS

Vokiečių okupacijos (1941–1944 m.) laikotarpiu Lietuvoje iš vietos gyventojų lietuvių buvo sudaromos naciams pavaldžios karinės-policinės formuotės, kurios buvo vadinamos pagalbinės policijos tarnybos, apsaugos, savisaugos batalionais, savisaugos daliniais ir kitais pavadinimais. Šių formuočių atsiradimui įtakos turėjo du veiksniai – lietuviškasis ir vokiškasis. Lietuvių 1940–1941 m. antisovietinės rezistencijos tikslas buvo atkurti nepriklausomos Lietuvos valstybę, kartu ir jos kariuomenę. Naciai sužlugdė 1941 m. Birželio sukilimo metu lietuvių pradėtą nepriklausomos valstybės ir kariuomenės atkūrimo darbą, neleido atkurti iki sovietų okupacijos buvusios kariuomenės organizacijos, leido formuoti tik savisaugos batalionus. Vokiečiams lietuviškos karinės-policinės formuotės buvo reikalingos strateginės reikšmės objektų, karo belaisvių stovyklų, žydų getų, koncentracijos stovyklų apsaugai, sovietų valdžios aktyvistų, žydų tautybės asmenų suėmimams vykdyti, kovai

su sovietų partizanais ir kitiems tikslams. Dalis formuočių buvo panaudotos žydų tautybės asmenų, karo belaisvių, partizanų, civilių gyventojų, sovietų valdžios aktyvistų bei kitų asmenų žudynėms Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje. Viena iš jų – Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos (toliau – PPT) batalionas.

Sovietinės Lietuvos (1945–1990 m.) istoriografijoje vokiečių okupacijos laikotarpio (1941–1944 m.) įvykiai buvo tiriami ir vertinami remiantis marksistinio socializmo teorijos teiginiais apie visuomenėje vykstančią klasių kovą, o ne istorinio mokslinio tyrimo principais. Lietuvių karinių-policinių formuočių istorija buvo tiriama klasių kovos kontekste, rimtų istorinių mokslinių darbų nebuvo parengta. Žinių apie Kauno 2-ąjį PPT batalioną buvo pateikta sovietmečiu Jokūbo Vico išleistoje studijoje, kurioje apžvelgiama apsaugos dalių priešistorė, dalių organizavimas, jų veikla ir kiti apsaugos dalių istorijos klausimai¹. Po 1962 m. spalio mėn. įvykusio buvusių mjr. Antano Impulevičiaus bataliono karių teismo netrukus buvo parengtas leidinys „Kaltina nužudytieji“, kuriame paskelbti baudžiamosios bylos tyrimo metu parengti dokumentai (kaltinamoji išvada, teismo nuosprendžio ištraukos), teismo metu žurnalistų parengtų reportažų medžiaga². Formuočių istorijos tyrimams yra vertingi sovietmečiu išleisti dokumentų rinkiniai „Masinės žudynės Lietuvoje“ ir „Nacionalistų talka hitlerininkams“³, nors juose pateikiami kupiūruoti ir pagal tam tikrus

kriterijus atrinkti dokumentai. Pirmajame rinkinyje paskelbta archyvinių dokumentų, kurie yra svarbūs Kauno 2-ojo PPT bataliono atsiradimo, jo vykdytų žudynių Baltarusijoje tyrimams⁴.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, buvo parengta nemažai istorinių mokslinių darbų lietuvių karinių-politinių formuočių istorijos tema. Žinių apie Kauno 2-ąjį PPT batalioną yra Lietuvos istorikų Stasio Knezio, Petro Stankero, Rimanto Zizo, Arūno Bubnio, išeivijos istoriko Henry L. Gaidžio darbuose⁵, taip pat užsienio istorikų Christiano Gerlach⁶, Raulio Hilbergo⁷, Martyno Deano⁸, Knuto Stango⁹, Marato Botvinniko¹⁰ darbuose. Kauno 2-ojo PPT bataliono istorijos tyrimų būklė tokia. Sovietmečio, nepriklausomos Lietuvos, išeivijos, užsienio istorikų darbuose yra duomenų apie bataliono suformavimą, pavaldumą, struktūrą, jo karių išvykimą į Baltarusiją bei dalyvavimą žmonių naikinimo akcijose įvairiose Baltarusijos vietovėse, pateikiami žudynėse dalyvavusių karių ir jų nužudytų asmenų skaičiai. Rašoma apie bataliono patirtus nuostolius ir jo likimą bei kitais bataliono istorijos klausimais. Deja, minėtų istorikų darbuose pateiktos žinios ne apie visas bataliono vykdytas žmonių naikinimo akcijas Baltarusijoje ir jų metu nužudytus žmones bei nužudytųjų skaičius. Jos neduoda aiškaus atsakymo, kiek vienos ar kitos naikinimo akcijos metu žmonių nužudė lietuvių batalionas, kiek kartu su lietuviais dalyvavę vokiečiai ar kitų represinių struktūrų atstovai, kaip konkrečiai vyko viena ar kita žmonių naikinimo akcija, kokios lietuvių bataliono kuopos dalyvavo atskirose akcijose. Istorikų darbuose nepateikiamas bent apytikris lietuvių bataliono nužudytų žmonių skaičius, kurio, autoriaus nuomone, neįmanoma nustatyti neištyrus visų bataliono vykdytų žmonių naikinimo akcijų, nenustačius jų aukų skaičiaus. Reikėtų patikslinti istoriografijos duomenis

apie išvykusių į Baltarusiją bataliono karių skaičių. Nėra nustatyta, kiek bataliono karių išvyko 1941 m. spalio 6 d. ir kiek spalio 8 d. Atsargiai reikėtų vertinti istoriko M. Botvinniko pateiktus duomenis. Jis kai kuriose vietovėse vykusią konkrečių žydų naikinimo akcijų (turimos galvoje akcijos, kuriose dalyvavo lietuviai) metu nužudytų asmenų skaičių susieja su toje vietovėje per visą vokiečių okupacijos laikotarpį kelių naikinimo akcijų metu nužudytų žydų bendru skaičiumi.

Darbe buvo panaudoti Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA, anksčiau – KGB archyvas) ir Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) dokumentai. LYA saugomos batalione tarnavusių asmenų baudžiamosios, operatyvinės paieškos bylos, kiti dokumentai. Buvusių bataliono karių tardymų protokoluose yra žinių apie jų dalyvavimą gyventojų (žydų, sovietų karo belaisvių, pogrindžio narių, paprastų gyventojų) žudynėse ir nužudytųjų skaičius, apie dalyvavimą akcijose prieš partizanus, eitas sargybas, bataliono patirtus nuostolius bei kitos informacijos. Vertingi bylose esantys komisijų, tyrusių nacių nusikaltimus, aktai, įvykių liudytojų parodymai apie bataliono karių vykdytas žudynes, kiti dokumentai. Kiekgi yra patikimi tardymo protokolai ir juose pateikta informacija? Minėtų dokumentų sudarytojai buvo sovietinio saugumo tardytojai, jie vokiečių okupacijos laikotarpio įvykius Lietuvoje ir kitose šalyse bei tų įvykių dalyvių veiksmus vertino remdamiesi komunistinės ideologijos teiginiais, vartojo atitinkamus terminus. Tardytojų tikslas buvo surinkti žinias apie kaltinamųjų nusikaltimą veiklą; jiems mažai rūpėjo tiksliai atkurti praeities aplinkybes, kuriomis kaltinamieji padarė nusikaltimus. Iš tardymo protokolų neretai juntama, kad tardytojai nepakanamai pažino vokiečių okupacijos įvykius. Minėti dalykai turėjo įtakos iš kaltinamųjų

gaunamos informacijos apie įvairius bataliono veiklos aspektus teisingumui. Tardytojų nustatyti bataliono atskirose vietovėse nužudytų žmonių skaičiai ne visada gali būti laikomi patikimais, nes lietuvių bataliono karių nužudytųjų skaičiui priskiriamas lietuvių kartu su vokiečiais ir kitomis represinėmis struktūromis nužudytų žmonių skaičius. Tardymų metu kaltinamųjų pateiktos informacijos irgi negalima laikyti visiškai tikslia ir patikima, nes kai kuriuos savo veiklos momentus jie stengdavosi nusišluoti ir taip sumažinti savo kaltę. Informacijos teisingumui įtakos turėjo ir tai, kad prieš kaltinamuosius buvo naudojama fizinė prievarta. Tačiau kritiškai vertinant kaltinamųjų pateiktas žinias, jas lyginant su kitų kaltinamųjų bei liudytojų parodymais ir su kitais archyviniais dokumentais, vis dėlto įmanoma nustatyti faktus, atspindinčius realius įvykius. LCVA saugomi lietuvių ir vokiečių valdžios įstaigų, kurioms buvo pavaldus batalionas, dokumentai (įsakymai batalionui, karininkų pakėlimai į aukštesnius laipsnius, karininkų raportai, kita medžiaga) suteikia žinių apie Kauno 2-ojo PPT bataliono suformavimo aplinkybes, batalione tarnavusių karių skaičių, jų eitas sargybas, batalione tarnavusius karininkus bei kitus su bataliono istorija susijusius dalykus.

Straipsnio tikslas – ištirti visas bataliono vykdytas žmonių naikinimo akcijas, apie kurias informacijos suteikia archyvinė medžiaga ir istorinė literatūra, nustatyti visų akcijų metu nužudytų žmonių skaičių. Uždaviniai, siekiant tikslo, yra šie: 1) pateikti žinias apie bataliono suformavimą, siuntimo į Baltarusiją tikslus, nustatyti 1941 m. spalio 6 ir 8 d. į Minską išvykusių ir žudynėse dalyvavusių karių skaičius; 2) pateikti žinias apie Baltarusijos atskirų vietovių žydų getus, getų kalinių ar iki okupacijos pradžios čia gyvenusių žydų skaičius; 3) nustatyti, kada ir kiek žydų Kauno 2-asis PPT batalionas sunaikino atskirose

vietovėse, kaip vyko naikinimas, kurios bataliono kuopos jame dalyvavo, kiek procentų žydų sunaikinta palyginus su bendru getų kalinių ar iki okupacijos pradžios tose vietovėse gyvenusių žydų skaičiumi, koks bataliono karių sunaikintų žydų procentas palyginus su bendru per visą okupacijos laikotarpį Baltarusijoje sunaikintų žydų skaičiumi; 4) nustatyti, kiek belaisvių buvo sunaikinta okupacijos laikotarpiu Minsko karo belaisvių stovykloje Nr. 352, kada ir kiek belaisvių batalionas sunaikino, kiek procentų belaisvių sunaikinta palyginus su bendru per visą okupacijos laikotarpį stovykloje sunaikintų kalinių skaičiumi; 5) nustatyti, kiek partizanų, pogrindininkų ir kitų gyventojų nužudė batalionas, kiek procentų gyventojų Baltarusijoje batalionas sunaikino palyginus su bendru per visą okupacijos laikotarpį Baltarusijoje nužudytų žmonių skaičiumi.

KAUNO 2-OJO PPT BATALIONO SUFORMAVIMAS IR IŠVYKIMAS Į BALTARUSIJĄ

Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio pabaigoje okupavus Lietuvą, Kaune, gavus vokiečių karo vadovybės leidimą, jau birželio 28 d. buvo pradėtas formuoti Tautinio darbo apsaugos (toliau – TDA) batalionas, kurio vadu buvo paskirtas plk. Andrius Butkūnas¹¹. 1941 m. rugpjūčio 1 d. mjr. Kazio Šimkaus (jis po voldemarininkų perversmo liepos 24 d. iš A. Butkūno perėmė vado pareigas) vadovaujamo TDA bataliono padalinuose (štabe, rikiuotės ir ūkio skyriuose, sanitarijos ir štabo komandose, septyniose kuopose) buvo 773 kariai. 53 kariai turėjo karininkų, 720 karių – puskarininkų ir kareivių laipsnius. Vokiečiams 1941 m. liepos pabaigoje įvedus mūsų krašte civilinį valdymą, Ostlando vokiečių kariuomenės vado kavalerijos gen. Walterio Brämerio nurodymu liepos 30 d.

vadovavimą lietuvių tvarkos tarnybai ir visiems partizanų junginiams perėmė vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vadas mjr. Franzas Lechthaleris¹². Jis rugpjūčio 5 ar 6 d. susitiko su Kauno komendantu kpt. Stasiu Kviecinsku, kalbėjo apie būtinybę perorganizuoti ir perginkluoti batalioną¹³. Komendantas rugpjūčio 6 d. informavo F. Lechthalerį, kad „Geležinio vilko“ štabe įvyko pasitarimas, jo metu 2-ojo bataliono vadu numatyta paskirti generalinio štabo mjr. A. Impulevičių (jis sovietmečiu buvo nuteistas 8 m. laisvės atėmimo ir kalėjo sunkiųjų darbų kalėjime). Buvo prašoma tam pritarti¹⁴. Kauno komendantūrai tą pačią dieną įsakyta TDA batalioną vadinti pagalbinės policijos tarnybos batalionu¹⁵. Rugpjūčio 7 d. mjr. F. Lechthaleris įsakė kpt. S. Kviecinskui iš septynių bataliono kuopų suformuoti du batalionus, sutiko, kad mjr. K. Šimkus vadovautų 1-ajam batalionui, o mjr. A. Impulevičius – 2-ajam batalionui. Taip pat nurodė pradėti savanorių verbavimą į 3-įjį batalioną¹⁶. Mjr. K. Šimkui tapus 1-ojo PPT bataliono vadu (jis dar buvo ir PPT bataliono vadas, nes įsakymai batalionui pasirodydavo iki 1941 m. rugpjūčio pabaigos), 2-asis PPT batalionas buvo formuojamas į jį skiriant 1-ojo PPT bataliono karius, turinčius karininkų, puskarininkų, kareivių laipsnius, ir perduodant dalį 1-ojo PPT bataliono turto. Mjr. A. Impulevičius 2-ojo PPT bataliono vado pareigas pradėjo eiti nuo 1941 m. rugpjūčio 9 d.¹⁷ Mjr. K. Šimkus rugpjūčio 19 d. raportavo Kauno komendantui, kad 1-ojo PPT bataliono 1-ąją, 2-ąją ir 6-ąją kuopas (toliau – Kp) su turtu ir ginklais perdavė 2-ojo PPT bataliono vado žinion¹⁸. Rugpjūčio 20 d. 1-ojo PPT bataliono 1-oji ir 2-oji Kp persikėlė į Šančius ir mjr. A. Impulevičius pradėjo joms vadovauti¹⁹. 2-asis PPT batalionas, kurį sudarė trys kuopos, bataliono štabas, ūkio komanda ir kiti padaliniai, pradėjo funkcionuoti rugpjūčio 26 d.,

kai pasirodė pirmasis įsakymas batalionui. Tą dieną batalione buvo 472 kariai, iš jų 446 turėjo puskarininkių ir kareivių laipsnius (10 viršilų, 28 puskarininkiai, 116 jaunesniųjų puskarininkių, 52 grandiniai, 161 eilinis, 79 jaunesnieji kareiviai). 26 kariai turėjo karininkų laipsnius (1 majoras, 4 kapitonai, 11 leitenantų, 10 jaunesniųjų leitenantų)²⁰. Bataliono karininkų etatai 1941 m. rugpjūčio 26 d. dar nebuvo nusistovėję, toliau vyko karininkų priėmimas, atleidimas, skyrimas į kitas pareigas.

Vokiečių kariuomenės vadui Ostlande W. Brämeriui buvo pavaldi vokiečių 707-oji pėstininkų divizija, kuri 1941 m. rudenį buvo dislokuota Minske ir buvo atsakinga už regiono – vakarinės Baltarusijos dalies – saugumą. Divizijai vadovavo gen. mjr. Gustavas Freiherris von Mauchenheimas (jis dar buvo vadinamas von Bechtolsheimu). Jo žinioje buvo du pulkai – 747-asis ir 727-asis. Pulkus sudarė 24 kuopos ir keli pagalbiniai būriai²¹. W. Brämeris 1941 m. rugsėjo 14 d. kreipėsi į Ostlando reicho komisariato komisarą Heinrichą Lohsę, Ostlando ir Šiaurės Rusijos aukštesnįjį SS ir policijos vadą Hansą Prützmanną, reikalaudamas pagreitinti SS ir policijos pajėgų panaudojimą dėl partizanų keliamos grėsmės²². Tuoj po to Ostlando reicho komisariato Tvarkos policijos vadas policijos gen. mjr. Georgas Jedicke išsiuntė į Baltarusiją vokiečių 11-ąją rezervinės policijos batalioną, vadovaujamą mjr. F. Lechthalerio. H. Prützmannas batalionui davė užduotį kovoti su partizanais Minsko, Borisovo ir Slucko zonoje, „padaryti nekenksmingus“ žydus, palaikančius ryšius su partizanais²³. Kauno komendantūra, remdamasi mjr. F. Lechthalerio 1941 m. spalio 3 d. nurodymu, spalio 4 d. įsakė 2-ojo PPT bataliono vadui mjr. A. Impulevičiui kartu su batalionu spalio 6 d. 5 val. išvykti į Minsko–Borisovo–Slucko sritis, kur batalionas turės valyti užfrontės

teritoriją – naikinti bolševikų kariuomenės liekanas ir bolševikų partizanus. Nuo išvykimo momento 2-asis PPT batalionas turėjo pereiti tiesioginę mjr. F. Lechthalerio žinion ir vykdyti visus jo įsakymus²⁴. Istorikas A. Bubnys teigia, kad 1941 m. spalio 6 d. A. Impulevičiaus batalionas, kuriame buvo 23 karininkai ir 464 puskarininkiai bei eiliniai, išvyko į Minską, Kaune liko 41 bataliono karys²⁵. Šiuos duomenis reikėtų patikslinti. 1941 m. spalio 6 ir 13 d. įsakymų 2-ajam PPT batalionui analizė rodo, kad spalio 6 ir 8 d. į Baltarusiją išvyko 462 bataliono kariai, turintys puskarininkių ir kareivių laipsnius. Į Baltarusiją vyko 1-osios Kp 139 kariai, 2-osios Kp – 160, 3-iosios Kp – 140 karių, 23 bataliono štabo kariai su komandiruotais į štabą kariais iš ūkio komandos. Spalio 6 d. į Baltarusiją išvyko 15 bataliono štabo, į štabą komandiruočių ūkio komandos karių, 1-osios Kp – 139, 2-osios Kp – 71, 3-iosios Kp – 27 kariai, iš viso 252 kariai. Spalio 8 d. išvyko bataliono štabo, į štabą komandiruoti ūkio komandos 8 kariai, 2-osios Kp – 89, 3-iosios Kp – 113 karių, iš viso 210 karių. Minimomis dienomis, įskaitant bataliono vadą, į Baltarusiją turėjo išvykti 24 kariai, turintys karininkų laipsnius. Tačiau 1-osios Kp 2-ojo būrio vadas j. lt. Jonas Stankaitis į Minską atvyko tik 1941 m. gruodžio mėn. Tad spalio 6 ir 8 d. išvyko 23 karininkai. Iš viso išvyko 485 kariai, turintys karininkų, puskarininkių, kareivių laipsnius. Įsakymų analizė taip pat rodo, kad į Minską neišvyko 41 bataliono karys²⁶.

Minske lietuvių bataliono kariai apsiėjo Červenės gatvėje buvusiose aviacijos kareivinėse²⁷. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono 1941 m. spalio 21 d. operatyviniame pranešime nurodyta, kad lietuvių bataliono štabe buvo 4 karininkai, 5 administracijos valdininkai, 1 gydytojas, 9 meisteriai ir vachtmeisteriai, autoskyriuje – 18 meisterių ir vachtmeisterių, 1-ojoje

Kp – 4 karininkai, 139 meisteriai ir vachtmeisteriai, 2-ojoje Kp – 5 karininkai, 141 meisteris ir vachtmeisteris, 3-iojoje Kp – 4 karininkai, 129 meisteriai ir vachtmeisteriai, iš viso 459 asmenys²⁸. Baltarusijoje Kauno 2-asis PPT batalionas nuo 1941 m. spalio 28 d. pradėtas vadinti 2-uju apsaugos batalionu, nuo 1942 m. vasario 15 d. – 12-uju policijos batalionu. 1942 m. rugpjūčio 26 d. batalione buvo 21 karininkas, 118 puskarininkių, 386 eiliniai (toliau darbe batalionas vadinamas lietuvių policijos 2(12)-uoju batalionu)²⁹.

Batalionas nuo pat pirmųjų atvykimo dienų buvo įtrauktas į masines žudynes. 1941 m. lapkričio 6 d. iš Minsko sugrįžo lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono karininkas lt. Juozas Barzda. Sužinota, kad lietuvių batalionas sušaudė daugiau kaip 46 tūkst. žydų (Gudijos ir atgabtų iš Lenkijos), rusų komunistų ir rusų belaisvių. Pakarta daugiau kaip 10 žmonių. Korime dalyvavusius išrikiuotus lietuvių bataliono karius fotografavo vokiečiai³⁰. Šios žinios sukėlė Lietuvos nacionalistų partijos narių nepasitenkinimą. Partijos 1941 m. lapkričio 7 d. rašte pirmajam generaliniam ir vidaus reikalų generaliniam tarėjui gen. Petrui Kubiliūnui reiškiamas nepasitenkinimas lietuvių bataliono karių padėtimi, kuri yra blogesnė nei vokiečių karių, taip pat dėl to, kad lietuvių bataliono kariai Baltarusijoje turi atlikti Lietuvą ir Lietuvos kariuomenės vardą žeminančius darbus – jiems pavesta šaudyti iš Baltarusijos ir Lenkijos atvežtus žydus, rusų komunistus, sovietų armijos karo belaisvius. Turimais duomenimis, jie jau sušaudė daugiau kaip 46 tūkst. ir pakorė daugiau kaip 10 žmonių³¹. Autoriaus nuomone, lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas 46 tūkst. žmonių 1941 m. spalio mėn. ir lapkričio pradžioje negalėjo nužudyti. Šis skaičius greičiau atspindi lietuvių bataliono karių kartu su vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono kariais bei kitomis represinėmis

struktūromis naikinimo akcijų metu nužudytų žmonių skaičių. Lietuvių batalionas galėjo nužudyti tik dalį iš 46 tūkst. žmonių, tačiau vis dėlto yra atsakingas ir už naikinimo akcijų metu jo nenužudytų asmenų žūtį, kuri buvo lietuvių bataliono bendro veikimo su vokiečiais ir kitomis represinėmis struktūromis padariny. Istorikas Ch. Gerlachas teigia, kad 1941 m. spalio antroje pusėje žmonių naikinimo akcijose kartu su mjr. F. Lechthaleriu vadovaujamo 11-ojo vokiečių bataliono kariais dalyvavo 457 lietuviai³². Šie ir kiti toliau darbe pateikiami duomenys leidžia teigti, kad žmonių naikinimo akcijose dalyvavo apie 450 bataliono karių.

DUKORA, CHARVIČIAI, UZLIANAI, JEZIORA

Lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas nuo pirmųjų atvykimo į Minską dienų buvo įtrauktas į Baltarusijos gyventojų persekiojimą ir naikinimą. 1941 m. spalio 8 d. vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas 30 km į pietryčius nuo Minsko, Dukoros, Uzlianų ir Jezioros miesteliuose, 1 km į rytus atstumu nuo Uzlianų miške surengė žydų, partizanų, „banditų“, „politiškai nepatikimų elementų“ paiešką. Suimta 618 asmenų, 617 jų buvo sušaudyta³³. Puchovičių rajono Dukoros miestelio Balačianskajos ir Smilovičskajos gatvių rajone keliuose namuose buvo įsteigtas žydų getas, kuriame, remiantis 1941 m. spalio ir lapkričio mėn. vykusių dviejų naikinimo akcijų nužudytų asmenų bendru skaičiumi, galima teigti buvus apie 669 kalinius³⁴. Istorikas M. Botvinnikas rašo, kad 1941 m. spalio 8 d. į Dukorą atvykę apie 150 baudėjų – lietuvių ir vokiečių – suiminėjo Dukoros, Charvičių miestelių žydus, varė juos į pievą už miestelio ir ten sušaudė 394 asmenis – vyrus, moteris, vaikus³⁵. Tarp sušaudytųjų būta ir žydų iš

Minsko (apie 100 žmonių), kurie į Dukorą atvežti dar prieš žudynes³⁶. M. Botvinnikas teigia, kad spalio 8 d. hitlerininkai, lietuvių baudėjai ir policininkai sunaikino Uzlianų getą ir 0,1 km į pietus atstumu nuo šio miestelio sušaudė 375 žydus³⁷. Vadinasi, spalio 8 d. buvo nužudyti 769 Dukoros, Charvičių ir Uzlianų miestelių žydai. Remiantis anksčiau pateiktais ir toliau pateikiamais duomenimis galima teigti, kad M. Botvinniko nurodytas spalio 8 d. nužudytų Uzlianų geto kalinių skaičius (375 asmenys) iš tikrųjų atspindi per visą vokiečių okupacijos laikotarpį kelių naikinimo akcijų metu nužudytų Uzlianų geto kalinių – žydų – skaičių. Autoriaus nuomone, spalio 8 d. buvo sunaikinta mažiau nei 375 Uzlianų žydai.

Archyviniai dokumentai rodo, kad 1941 m. spalio 8 d. į Dukoros miestelį, vykdydami vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono karininko įsakymą, sunkvežimiais vyko lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 1-osios Kp kariai, vadovaujami kuopos vado lt. Zenono Kemzūros. Kartu lengvuoju automobiliu vyko keturi ar penki vokiečių karininkai. Atvykę į vietą, bataliono kariai apsupo Dukoros miestelį, varė žydus į turgaus aikštę. Iš aikštės pasmerktuosius, surikiuotus į koloną, konvojavo Rečnajos gatve (gatvė vedė į Rudenską), tiltu per Svisločės upelį į pievą už miestelio. Pievoje lietuvių bataliono kariai pasmerktuosius šaudė sprogstamosiomis kulkomis pagal bataliono karininkų duodamas komandas, vokiečių kariai pribaidavo dar gyvus sušaudytuosius. Vėliau atėjo vietos gyventojai, iškasė duobes ir palaidojo nužudytųjų kūnus³⁸. Įvykių liudytojų, Dukoros miestelio gyventojų duomenimis, pievoje už Dukoros nužudyta nuo 400 iki 500 žydų³⁹. 1-osios Kp būrio vado j. lt. Jono Plungės duomenimis, į Dukoros miestelio aikštę buvo suvaryta apie 400 žydų⁴⁰. M. Botvinnikas, remdamasis Yad Vashem duomenimis, teigia, kad pievoje buvo su-

šaudyti 394 Dukoros ir Charvičių žydai⁴¹. Yra duomenų, kad, sušaudžius pagrindinę žydų grupę, lietuvių bataliono kariai sušaudė nežinia iš kur atvarytus dar apie 25–30 žydų⁴², t. y. vidutiniškai maždaug 27 žmones. Sušaudžius žydus, buvo apieškotas miškas, jame sulaikyti 7 asmenys. Juos sušaudė du vokiečių ir keturi lietuvių bataliono kariai⁴³. Realu, kad lietuviai sušaudė apie 4 žmones. Žinių apie nužudytųjų tautybę, kitų duomenų nėra. Yra žinių, kad žudynių pievoje metu vokiečiai atvežė ir čia sušaudė apie 60 žydų⁴⁴. Tad galima teigti, kad lietuvių policijos bataliono kariai 1941 m. spalio 8 d. akcijos metu sušaudė 394 Dukoros žydų geto kalinius (58,89 proc. geto kalinių, kurių buvo apie 669), nežinia iš kur atvestus apie 27 žydus ir 4 miške aptiktus asmenis, apie kurių tautybę ir kitos informacijos nėra, iš viso 425 asmenis. Duomenų, patvirtinančių lietuvių bataliono karių dalyvavimą naikinant Uzlianų žydų geto kalinius, autoriui surasti nepavyko. Galbūt nežinia iš kur atvesti maždaug 27 žmonės, vokiečių karių atvežti ir sušaudyti apie 60 žydų ir buvo šio geto kaliniai. Kaip rodo pateikti duomenys, vokiečių kariai sušaudė apie 63 asmenis. Duomenų apie kitus Dukoros, Uzlianų ir Jezioros apylinkėse suimtus ir nužudytus maždaug 129 asmenis autoriui surasti nepavyko. Galima tik teigti, kad jų žūtis buvo bendro vokiečių ir lietuvių batalionų veikimo padarinys.

RUDENSKAS IR JO APYLINKĖS, SERGEJEVIČIAI

Vokiečių 11-asis rezervinės policijos tarnybos batalionas Rudensko zonoje (*im Raum Rudensk*) (43 km į pietryčius nuo Minsko palei kelią į Bobruiską) 1941 m. spalio 10 ir 11 d. vykusios akcijos metu suėmė 189 asmenis. 188 jų buvo sušaudyti⁴⁵. Ch. Gerlacho duomenimis, akcija prie Rudensko vyko nuo

spalio 9 iki 11 d., jos metu buvo nužudyta apie 800 žmonių⁴⁶. Maždaug spalio 9 d. vokiečių kapitonas informavo lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono karininkus, kad Sergejevičių kaime (Puchovičių r.) veikia sovietų partizanai ir juos reikia sunaikinti. Netrukus mjr. A. Impulevičiaus vadovaujami bataliono kariai sunkvežimiais, vokiečių karininkai lengvuoju automobiliu išvyko į akciją prieš partizanus. Važiavo keliu, vedančiu Šacko link; maždaug už 50 km nuo Minsko mašinų kolonai įvažiavus į mišką, buvo apšaudyti kolonos priekyje lengvąja mašina važiuavę vokiečių karininkai. Vienais duomenimis, buvo sužeistas vienas, kitais duomenimis – du vokiečių karininkai. Bataliono kariams įsakyta apsupti mišką ir eiti ieškoti, kas šaudė. Miške nieko neaptiko, visi sugrįžo prie mašinų ir parvažiavo į Minską⁴⁷. Kitą dieną, t. y. spalio 10 d., lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 1-osios Kp kareiviai, vadovaujami lttn. Z. Kemzūros, vokiečių karininkai ir kareiviai išvyko į tą pačią vietovę, kur įvyko apšaudymas. Prie miško, Sergejevičių kaime, buvo apsigyvenę užfrontėje likę raudonarmiečiai. Dalis 1-osios Kp karių, vykdydami karininkų įsakymus, apsupo ir saugojo kaimą, kiti kariai ėjo į gyventojų namus ir liepė jiems, išskyrus vaikus, rinktis su dokumentais prie kaimo pastato (vienais duomenimis, tai buvo kaimo tarybos, kitais – mokyklos pastatas, kuris 1943 m. sudegė). Prie pastato susirinkusių kaimo gyventojų bei čia gyvenusių raudonarmiečių dokumentus tikrino vokiečių karininkai ir kaimo seniūnas. Buvo suimta 19 žmonių, tarp jų buvo raudonarmiečių, vienas komunistų partijos narys. Juos pastate tardė lietuvių ir vokiečių karininkai. Po tardymo lietuvių bataliono kariai juos sušaudė. Kitą dieną lietuvių bataliono ir vokiečių kariai grįžo į Minską⁴⁸.

Sudedamoji akcijos dalis buvo Rudensko (Puchovičių r.) žydų geto kalinių žudynės ir geto sunaikinimas. Rudensko žydų getas

buvo įsteigtas Dukoros gatvės rajone. M. Botvinniko duomenų kritinis įvertinimas leidžia teigti, kad gete galėjo būti įkalinta apie 300 žydų, kurie buvo nužudyti 1941 m. rugpjūčio ir spalio mėn. vykusių naikinimo akcijų metu. Getas buvo sunaikintas 1941 m. spalio mėn.⁴⁹ Kritiškai įvertinus M. Botvinniko darbą galima teigti, kad Rudensko žydų getas galėjo būti sunaikintas lietuviams 1941 m. spalio mėn. vakarinėje miestelio dalyje, prie geležinkelio, sušaudžius apie 70 žmonių⁵⁰. Archyviniai dokumentai rodo, kad spalio 10 d. į Rudensko miestelį iš Minsko prekiniais vagonais kartu su vokiečių kariais buvo atvykę lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 2-osios Kp kariai. Dalis lietuvių karių, vykdydami karininkų įsakymus, apsupo miestelį ir jį saugojo. Kiti kartu su vokiečių žandarmerijos kariais ėjo į žydų gyvenamus namus, ten suiminėjo vyrus, moteris ir vaikus bei varė juos į aikštę šalia pašto. Iš čia pasmerktieji dviem grupėmis buvo nuvaryti į žudynių vietą šalia geležinkelio, žvyro ar smėlio karjero (čia buvo iškastos duobės). 2-osios Kp kariai, vadovaujami kuopos karininkų, pasmerktuosius sušaudė. Apie 15 2-osios Kp karių atsisakė šaudyti, jiems kuopos vadas lt. Juozas Krištaponis liepė pasitraukti į šalį⁵¹. Bataliono karių duomenimis, Rudenske nužudyta nuo 60 iki 100 žmonių⁵². M. Botvinniko ir Rudensko komisijos 1944 m. spalio 10 d. akto duomenimis, 1941 m. spalio mėn. vakarinėje Rudensko dalyje, prie geležinkelio, buvo sušaudyta 70 žmonių⁵³. Tad galima teigti, kad lietuvių bataliono 2-osios Kp kariai 1941 m. spalio 10 d. sušaudė apie 70 žmonių, t. y. apie 23,33 proc. geto kalinių (jų buvo apie 300) ir sunaikino getą.

Koks buvo lietuvių bataliono 3-iosios Kp vaidmuo akcijos metu? Yra duomenų, kad 1941 m. spalio mėn. 3-ioji Kp kartu su kitais bataliono kariais traukiniu važiavo už Minsko. Maždaug už 40 km nuo Minsko bataliono kariai buvo išlaipinti ir gyvenvietėse

bei jų apylinkėse gaudė žmones. Vėliau jie pasiekė Rudenską. Pakeliui lietuviai ir vokiečiai sušaudė apie 20 sovietų valdžios aktyvistų – kolūkių, kaimo tarybų pirmininkų, kitų asmenų. Paskui batalionas grįžo į Minską⁵⁴. Žinant 1-osios ir 2-osios Kp karių vaidmenį šios akcijos metu, galima teigti, kad kartu su vokiečiais žmonių gaudynėse dalyvavo ir sovietų valdžios aktyvistus šaudė lietuvių bataliono 3-iosios Kp kariai. Realu, kad jie galėjo sušaudyti apie 10 žmonių. Apibendrinant galima teigti, jog 1941 m. spalio 10 ir 11 d. Rudensko zonoje vykusios akcijos metu (buvo sušaudyti 188 asmenys) Sergejevičių kaime, Rudensko miestelyje ir jo apylinkėse lietuvių batalionas sušaudė maždaug 99 asmenis (70 žydų, 29 raudonarmiečius, sovietų valdžios aktyvistus, kitus asmenis). Žinių apie dar maždaug 79 asmenų žūtis aplinkybes autoriui surasti nepavyko. Jų žūtis greičiausiai buvo bendro vokiečių ir lietuvių batalionų veikimo padarinys.

SMILOVIČIAI

Smilovičiuose (Červenės r.) iki geto įsteigimo gyveno apie 2 tūkst. žydų. 1941 m. rugsėjo mėn. Minsko, Vaskovajos ir Zelionajos gatvių rajone buvo įsteigtas žydų getas, į jį žydus suvarė vietos policininkai ir vokiečiai. Į getą buvo suvaryta mažiau nei 2 tūkst. žydų, nes dalis žydų, prasidėjus vokiečių okupacijai, iš Smilovičių pasitraukė⁵⁵. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono duomenimis, 1941 m. spalio 14 d. šio bataliono 2-oji ir 4-oji Kp bei dvi apsaugos kareivių kuopos „išvalė“ Smilovičių vietovę (apie 35 km į pietryčius nuo Minsko) – čia neliko žydų, komunistų, „priešiškų elementų“. Sušaudyta 1300 žmonių, paimta apie 1 tūkst. rublių, keletas sidabrinių, žalvarinių, nikelinų daiktų ir dėvėtų drabužių bei perduota SS ir policijos vadui Baltarusijoje⁵⁶. Bal-

tarusijos komendanto 1941 m. spalio 19 d. ataskaitoje teigiama, kad Smilovičiuose spalio 14 d. buvo sušaudyti 1338 žydai, komunistai ir kiti „nepatikimi elementai“⁵⁷. Archyviniai dokumentai rodo, kad į Smilovičius vyko mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo lietuvių bataliono 1-osios ir 3-iosios Kp kariai ir vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono dviejų kuopų kariai, vadovaujami mjr. F. Lechthalerio. Atvykę į Smilovičius, lietuviai apsupo miestelį, o vokiečių bataliono kariai ėjo suiminėti žydų. Suimtuosius vokiečiai konvojavo į žudynių vietą Minsko gatvės rajone, ten buvo iškasta duobė. Pasmerktuosius sušaudė lietuvių bataliono 1-osios ir 3-iosios Kp kariai. 3-iosios Kp kariai šaudė pasmerktuosius nenoriai, todėl iš šaudymo buvo pašalinti⁵⁸. Turint galvoje bataliono karių, liudytojų (Smilovičių miestelio gyventojų) duomenis, galima daryti prielaidą, kad 1941 m. spalio 14 d. lietuvių bataliono kariai sunaikino nuo 1 tūkst. iki 1600 žydų⁵⁹. Archyvinių žinių, kad šaudė ir vokiečių bataliono kariai, autoriui rasti nepavyko. Tad galima teigti, kad lietuvių bataliono kariai Smilovičiuose sušaudė apie 1300, t. y. apie 65 proc. Smilovičių miestelyje iki geto įsteigimo gyvenusių žydų (jų buvo apie 2 tūkst.).

SUCHAJA GORA

Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyviniame pranešime teigiama, kad 1941 m. spalio 15 d. buvo apieškotos šios vietovės: Logojskas, Ponizoviai, Jukovičiai, Pleščenicai, Okolovas, Kurenas, Jakubovičiai ir Suchaja Gora. Logojske sušaudyti 6 partizanai ir 1 komunistas, Pleščenicuose – 52 žydai ir 2 partizanai, Suchaja Goroje – 1 vyras, slėpęs šaudmenis⁶⁰. Įvykių liudytojos Jadvyga Kučinskaja ir Sofija Janovskaja teigė, kad 1941 m. rudenį į Logojs-

ko rajono Suchaja Goros kaimą buvo atvykę vokiečių ir lietuvių kariai. Jie suėmė kaimo gyventojos Subotkinos brolių Fedorovičių (jis buvo SSKP narys), pas kurį aptiko šovinių ar ginklų. Jį nuvedė į miško pakraštį šiaurinėje kaimo dalyje ir ten sušaudė⁶¹. J. Plungė teigė, kad 1941 m. rudenį lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai, tarp jų ir jis pats su savo būrio kariais dalyvavo baudžiamojame operacijoje už Minsko. Maždaug 30 km nuo Minsko atstumu jo būrio kariai darė kratą vieno gyventojos sodyboje; kareivis Jonas Šimonis šiaudiniame stoge aptiko 10 šautuvo šovinių. J. Plungė apie rastus šovinius pranešė kuopos vadui lt. Z. Kemžūrai, o šis – vokiečių karininkui. Vokiečių karininko įsakymu lietuvių bataliono kariai Fedorovičių sušaudė maždaug 40 m atstumu nuo jo namo⁶².

KARO BELAISVIŲ STOVYKLA (*STALAG*) NR. 352

Vokiečiams okupavus Minską, čia buvo įsteigta karo belaisvių stovyklą, kurios visos kartu nuo 1941 m. rugsėjo mėn. sudarė karo belaisvių stovyklą Nr. 352. Jai priklausė už 5 km nuo Minsko palei geležinkelį Minskas–Molodečnas buvusi miško stovykla (*Waldlager*) ir kitos stovyklos⁶³. Karo belaisvių stovykloje Nr. 352 vokiečių padarytus nusikaltimus tyrusios komisijos 1944 m. liepos mėn. akto duomenimis, stovyklos kaliniai buvo šaudomi žudynių vietose, kurių viena buvo 400 m atstumu į pietryčius nuo miško stovyklos, prie Gliniščės kaimo, kita – 1,5 km atstumu į šiaurės vakarus nuo miško stovyklos, prie Petraškevičių kaimo, trečia – už 300 m į šiaurės vakarus nuo miško stovyklos, ketvirta – pietrytinėje Minsko kultūros ir poilsio parko dalyje. Vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo sunaikinta apie 119 tūkst. karo belaisvių stovyklos Nr. 352 kalinių⁶⁴.

Prie stovyklos kalinių naikinimo prisidėjo mjr. F. Lechthalerio batalionui pavaldus lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas. Atrodo, kad jis naikino karo belaisvių stovyklai Nr. 352 priklausiusios miško stovyklos, kuri buvo už 5 km nuo Minsko palei geležinkelį Minskas–Molodečnas, kalinius. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyviniame pranešime teigiama, kad 1941 m. spalio 15 d. dvi lietuvių apsaugos dalių kuopos, vadovaujamos nuovados karininko, buvo pasiųstos į Minsko civilių belaisvių stovyklą ir sušaudė 625 komunistus⁶⁵. Šioje akcijoje dalyvavo lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 1-osios ir 2-osios Kp kariai. Reikėtų patikslinti akcijos datą. Buvo minėta, kad 1941 m. spalio 15 d. lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 1-osios Kp kariai Logojsko rajono Suchaja Goros kaime sušaudė 1 žmogų. Po sušaudymo 1-osios Kp kariai sugrįžo į Minską⁶⁶. Minėtame vokiečių pranešime taip pat rašoma, kad 1941 m. spalio 17 d. 1-oji lietuvių apsaugos kuopa buvo priskirta prie slaptosios lauko policijos, kuri iškretė Kaikovo kaimą (apie 20 km į pietryčius nuo Minsko, apie 4 km į vakarus nuo geležinkelio Minskas–Rudenskas)⁶⁷. Šie faktai leidžia teigti, kad spalio 15 d. lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai tik išvyko į stovyklą vykdyti kalinių naikinimo, o pats naikinimas vyko spalio 16 d. Buvęs bataliono kareivis Stasys Arštikaitis teigė, jog ankstų rytą lietuvių bataliono kariai automašinomis buvo nuvežti už Minsko, kur buvo karo belaisvių stovykla. Pro stovyklos vartus vokiečiai išvarė didelę karo belaisvių koloną, kurioje buvo apie 300 žmonių. Juos lietuvių bataliono 2-osios Kp kariai apsupo ir varė į žudynių vietą apie 500 m nuo stovyklos atstumu. Dalis 2-osios Kp karių saugojo apsupę koloną, kiti stovyklos kalinius grupelėmis varė į duobę. Pasmerktuosius šaudė 1-osios Kp kariai. Po sušaudymo 2-osios Kp kariai iš stovyklos atvedė dar dvi kolonas (jose buvo po 300 žmonių), jas sušaudė 1-osios Kp

kariai⁶⁸. Buvęs bataliono karys Juozas Vėsa teigė, kad praėjus 2–3 savaitėms po bataliono atvykimo į Minską jo kuopa buvo pasiųsta į stovyklą prie Minsko, kurioje buvo laikomi karo belaisviai. Vokiečiams vadovaujant, tą dieną buvo sušaudyta apie 500 belaisvių. Juos šaudė specialiai sudarytas būrys, kuriam vadovavo j. ltn. Antanas Gecevičius⁶⁹. S. Arštikaičio ir J. Vėsos duomenys atitinka vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenis, kad akcijoje dalyvavo dvi lietuvių bataliono kuopos. Be to, S. Arštikaičio ir J. Vėsos nurodyti nužudytųjų skaičiai (900 ir 500) gana artimi vokiečių pranešime minimam skaičiui (625 nužudytieji). Greičiausiai S. Arštikaitis šiek tiek padidino, o J. Vėsa sumažino nužudytųjų skaičių. J. Vėsos minimas akcijos laikas (2–3 savaitės po bataliono atvykimo į Minską) rodo šią akciją vykusį 1941 m. spalio mėn. Tad galima teigti, kad 1941 m. spalio 16 d. lietuvių bataliono 1-osios ir 2-osios Kp kariai sušaudė 625 stovyklos Nr. 352 kalinius. Remiantis anksčiau minėtais komisijos 1944 m. liepos mėn. akto duomenimis, taip pat S. Arštikaičio duomenimis, kad stovyklą nuo žudynių vietos skyrė apie 500 m, galima teigti, jog pasmerktieji buvo sušaudyti už 400 m į pietryčius nuo stovyklos, prie Gliniščės kaimo.

Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis, 1941 m. spalio 18 d. viena apsaugos dalių kuopa sunaikino 1150 komunistų, kalintų Minsko civilių belaisvių stovykloje⁷⁰. Pranešimo duomenis iš dalies atitinka buvusio bataliono kario Martyno Kačiulio parodymai. Jis teigė, kad 1941 m. spalio mėn., po akcijos Rudenske, vieną ankstyvą rytą lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 2-osios Kp kariai iš kareivinių sunkvežimiais važiavo už Minsko, į sovietų karo belaisvių stovyklą. Čia vokiečiai iš barakų varė belaisvius ir juos rikiavo į koloną (surikiuota apie 400 žmonių). Paskui 2-osios Kp j. ltn.

Jurgio Juodžio būrio kariai, apsupę belaisvių koloną, ją pro stovyklos vartus konvojavo pusę kilometro į pievą, ten pasmerktuosius varė į duobę. Juos šaudė kitų 2-osios Kp būrių kariai. Vėliau j. ltn. J. Juodžio būrys atvarė dar dvi belaisvių kolonas (jose buvo po 400 asmenų), kurios taip pat buvo sušaudytos⁷¹. M. Kačiulio teiginiai atitinka vokiečių pranešimo duomenis, kad akcijoje dalyvavo viena lietuvių bataliono kuopa. Be to, M. Kačiulio duomenimis, 2-osios Kp kariai nužudė apie 1200 žmonių; šis skaičius gana artimas pranešimo duomenims, pagal kuriuos buvo nužudyta 1150 žmonių. M. Kačiulis 1979 m. per tardymą teigė, kad sovietų karo belaisvių akcijoje, kai buvo sušaudytos 3 kolonos belaisvių (kiekvienoje jų po 400 asmenų), dalyvavo tik 2-oji Kp⁷². Remiantis anksčiau minėtais komisijos 1944 m. liepos mėn. akto duomenimis, taip pat M. Kačiulio duomenimis, kad stovyklą nuo žudynių vietos skyrė apie 500 m, galima teigti, jog pasmerktieji buvo sušaudyti už 400 m į pietryčius nuo stovyklos, prie Gliniščės kaimo. Remiantis vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis ir bataliono karių parodymais galima teigti, kad 1941 m. spalio 16 ir 18 d. lietuvių bataliono kariai sušaudė apie 1775 stovyklos kalinius. Karo belaisvių stovykloje Nr. 352 vokiečių padarytus nusi Kaltimus tyrusios komisijos 1944 m. liepos mėn. akte minima, kad vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo sunaikinta apie 119 tūkst. karo belaisvių stovyklos Nr. 352 kalinių. Vadinasi, 1941 m. spalio 16 ir 18 d. lietuvių batalionas sunaikino apie 1,49 proc. per visą vokiečių okupacijos laikotarpį karo belaisvių stovyklos Nr. 352 sunaikintų kalinių.

Minėtos kalinių naikinimo akcijos buvo ne vienintelės, kuriose dalyvavo lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas. Bataliono kariai dalyvavo ne tik miško stovyklos, bet ir pačiame Minske buvusios karo belaisvių stovyklos, priklausiusios karo belaisvių stovyklai

Nr. 352, kalinių naikinimo akcijoje. Buvęs 3-iosios Kp vadas Juozas Ūselis teigė, kad jis, vykdydamas mjr. A. Impulevičiaus įsakymą, su savo kuopa vyko prie Minsko operos teatro. Maždaug po 3 val. 2-osios Kp kariai, vadovaujami ltn. J. Krištaponio, nuo teatro išvyko už Minsko šaudyti karo belaisvių, o 3-iosios Kp kariai liko vietoje. J. Ūselis matė, kaip trimis automašinomis pro teatrą iš mieste buvusios karo belaisvių stovyklos buvo vežami vokiečių karių saugomi karo belaisviai. Į žudynių vietą buvo nuvykę 3-iosios Kp karininkai ltn. Jonas Klimavičius ir ltn. Mykolas Dubinskas, jie matė už Minsko 4–5 km atstumu 2-osios Kp karių vykdytą karo belaisvių šaudymą⁷³. Buvęs 2-osios Kp karys Edvardas Guoga teigė, kad lietuvių bataliono 2-osios Kp kariai automašinomis kartu su vokiečių kareivių kuopa vyko į karo belaisvių stovyklą už Minsko. Iš ten karo belaisviai buvo vežami 500 m atstumu nuo stovyklos į žudynių vietą (buvo atvežtos 3–4 mašinos karo belaisvių) ir ten duobėje juos sušaudė vokiečių ir lietuvių bataliono 2-osios Kp kariai. Sušaudyta nuo 100 iki 120 karo belaisvių. Po to šaudymas buvo nutrauktas ir atidėtas kitai dienai⁷⁴. E. Guogos duomenys, kad iš stovyklos iki žudynių vietos belaisviai buvo vežami tokį trumpą atstumą – apie 500 m, vargu ar teisingi. Greičiausiai karo belaisviai buvo atvežti iš Minsko, t. y. tai buvo tie belaisviai, kuriuos kpt. J. Ūselis matė vežamus pro teatrą iš pačiame mieste buvusios karo belaisvių stovyklos. Kadangi šaudyme dalyvavo ir vokiečiai, galima teigti, kad lietuvių bataliono 2-oji Kp galėjo sušaudyti apie 55 belaisvius. Remiantis anksčiau minėtais komisijos 1944 m. liepos mėn. akto ir E. Guogos duomenimis galima teigti, jog pasmerktieji buvo sušaudyti už 400 m į pietryčius nuo stovyklos, prie Gliniščės kaimo.

E. Guoga mini, kad kitą dieną po to, kai lietuviai kartu su vokiečių kariais sušaudė apie 100–120 karo belaisvių, šaudyti karo

belaisvių vyko lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-iosios Kp kariai (nevyko tik sargybas ėję kariai). Tą dieną buvo sušaudyta apie 8–9 tūkst. karo belaisvių⁷⁵. J. Ūselis tardymo metu teigė, kad kitą dieną, po to, kai jis matė pro teatrą už Minsko vežamus karo belaisvius, 2-oji Kp vėl šaudė karo belaisvius. Jis teigė (greičiausiai norėdamas sumažinti savo kaltę bylos tyrimo metu), kad 3-iosios Kp kariai šiose žudynėse nedalyvavo⁷⁶. Buvęs bataliono karys Bernardas Juočis teigė, jog visos lietuvių bataliono kuopos dalyvavo už Minsko (5–6 km atstumu) buvusios karo belaisvių stovyklos kalinių naikinimo akcijoje. Iš visų lietuvių bataliono kuopų atrinkti savanoriai kartu su vokiečiais tądien netoli stovyklos buvusiame griovyje sušaudė apie kelis šimtus belaisvių⁷⁷. Buvęs bataliono karys Bronius Stimburys teigė, kad visas lietuvių batalionas dalyvavo kartu su vokiečiais netoli Minsko buvusios karo belaisvių stovyklos kalinių naikinimo akcijoje. Jos metu 2-osios Kp kariai atvesdavo karo belaisvius, o 1-osios ir 3-iosios Kp kariai juos šaudė. Žudynės vyko maždaug už pusės kilometro nuo stovyklos, sušaudytos trys didelės belaisvių grupės. Buvo šaudoma ir kitą dieną⁷⁸. Atrodo, kad B. Stimburys, kaip ir E. Guoga, galėjo dalyvauti tose karo belaisvių žudynėse, kurių metu lietuvių bataliono 2-osios Kp kariai kartu su vokiečiais sušaudė apie 100–120 žmonių. Kitą dieną jis kartu su lietuvių bataliono 1-osios ir 3-iosios Kp kariais vėl galėjo dalyvauti karo belaisvių žudynėse. Galimas daiktas, jis supainiojo šių dviejų egzekucijų eiliškumą ir tardymo metu teigė, kad kitą dieną po to, kai lietuvių bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-iosios Kp kariai šaudė belaisvius, būta dar vienos egzekucijos. Autoriui E. Guogos nurodyto tą dieną nužudytų karo belaisvių skaičiaus (apie 8–9 tūkst.) teisingumo patikrinti nepavyko. Autoriaus nuomone, tą dieną lietuvių bataliono kariai negalėjo nužudyti tiek karo be-

laisvių, nes akcijoje dalyvavo ir vokiečiai. Be to, akcijoje galėjo dalyvauti ir kitos karinės-policinės pajėgos. B. Juočis teigė, kad lietuvių batalionas kartu su vokiečiais sušaudė apie kelis šimtus karo belaisvių. Galima išvada, jog šios akcijos metu lietuvių bataliono kariai minimaliai galėjo sušaudyti apie 200 karo belaisvių, nors tikrasis skaičius iš tikrųjų gali būti kur kas didesnis. Remiantis 1944 m. liepos mėn. komisijos akto ir B. Juočio ir B. Stimburio duomenimis galima teigti, kad šios akcijos metu buvo šaudomi miško stovyklos kaliniai, žudynės vyko prie Gliniščės kaimo.

Archyviniai duomenys leidžia teigti, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas galėjo dalyvauti karo belaisvių naikinimo akcijose, kurios vyko prie Petraškevičių kaimo, t. y. maždaug 1,5 km atstumu nuo miško stovyklos. Karo belaisvių stovykloje Nr. 352 vokiečių padarytus nusikaltimus tyrusios komisijos 1944 m. liepos mėn. akto duomenimis, prie šio kaimo buvo aptiktos aštuonios duobės, kurios buvo 21 m ilgio, 8 m pločio ir 3 m gylio. Žudynių vieta buvo už 1,5 km į šiaurės vakarus nuo miško stovyklos⁷⁹. Buvęs 2-osios Kp karys Jonas Rutkauskas tardymo metu teigė, kad 1941 m. rudenį visas lietuvių batalionas vyko į Minsko priemiestyje buvusią karo belaisvių stovyklą, kur buvo kalinami karo belaisviai ir civiliai gyventojai. Iš stovyklos vokiečiai išvarė apie 300 žmonių, juos 2-osios Kp kariai per lauką konvojavo į žudynių vietą (apie 2–3 km). Čia buvo iškastos trys duobės, kurių kiekviena galėjo būti apie 20 m ilgio. Paskui lietuviai varė pasmerktuosius grupėmis (maždaug po 40 žmonių), juos pagal karininkų duodamas komandas šaudė visi bataliono kariai. Dar gyvus sušaudytuosius pribaidavo vokiečiai⁸⁰. Autoriaus nuomone, J. Rutkauskas kalbėjo apie žudynes prie Petraškevičių kaimo, nes jo duomenys iš dalies sutampa su minėtais komisijos akto duomenimis. Toks duomenų atitikimas leidžia teigti, kad 1941 m. rudenį

lietuvių batalionas prie Petraškevičių kaimo buvusioje žudynių vietoje galėjo sunaikinti apie 300 miško stovyklos kalinių. Minėtus komisijos akto duomenis iš dalies atitinka ir buvusio 2-osios Kp kario Stanislovo Gervino duomenys. Jis teigė, kad 1941 m. lapkričio mėn. 2-osios Kp kariai vyko į karo belaisvių stovyklą už Minsko, kurią saugojo vokiečiai ir baltarusių policininkai, dėvėję juodą uniformą. Netrukus vokiečių kariai išvarė iš stovyklos apie 60–70 vyrų, kurių dalis dėvėjo kariškas uniformas, kiti buvo apsirengę civiliais drabužiais. Juos lietuvių bataliono ir vokiečių kariai konvojavo lauko keliu į žudynių vietą, kuri buvo maždaug 2–3 km atstumu nuo stovyklos. Kelis belaisvius, parkritusius ant žemės, vokiečiai sušaudė. Duobė buvo iškasta lauke, į ją grupėmis suvaromus belaisvius šaudė vokiečiai ir 2-osios Kp kariai⁸¹. Turint galvoje, kad vokiečiai pakeliui sušaudė kelis belaisvius, galima teigti, jog lietuvių bataliono 2-osios Kp kariai tą dieną žudynių vietoje prie Petraškevičių kaimo galėjo sušaudyti apie 30 karo belaisvių. Apibendrinant galima teigti, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas 1941 m. spalio ir lapkričio mėn. maždaug 6 akcijų metu sunaikino apie 2360 karo belaisvių stovyklos Nr. 352 kalinių, t. y. apie 1,98 proc. per visą vokiečių okupacijos laikotarpį šios stovyklos sunaikintų kalinių (sunaikinta apie 119 tūkst.).

KAIDANAVA

Vokiečių kariuomenei okupavus Kaidanavos miestą (nuo 1932 m. – Dzeržinskas, vokiečiai jį vadino senuoju pavadinimu), netrukus Oktiabrskajos ir Pervomajskojės gatvių rajone buvo įsteigtas žydų getas⁸². Ypatingosios komisijos fašistų piktadaryboms tirti Dzeržinsko rajono paramos komisijos 1944 m. spalio 31 d. akto duomenimis, okupacijos laikotarpiu buvo sušaudyta daugiau

nei 1,9 tūkst. Dzeržinsko mieste gyvenusių žydų⁸³. Tai leidžia teigti, kad Kaidanavos gete galėjo būti apie 1,9 tūkst. kalinių, kurie buvo sušaudyti 1941 m. vasarą ir rudenį vykusių akcijų metu. Pasak M. Botvinniko, Kaidanavos getas buvo sunaikintas 1941 m. spalio 21 d., kai atvyko vokiečių 11-asis rezervinis policijos batalionas ir lietuviai. Lietuviai sušaudė geto gyventojus⁸⁴. Minėto vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis, 1941 m. spalio 21 d. į Kaidanavą buvo komandiruotos vokiečių bataliono 2-oji ir 4-oji kuopos ir dvi apsaugos dalių kuopos, kurios turėjo patikrinti ir „išvalyti“ Kaidanavą (apie 40 km į pietvakarius nuo Minsko). Buvo sušaudyta 1 tūkst. žydų ir komunistų⁸⁵. Archyviniai duomenys rodo, kad į Kaidanavą vyko lietuvių bataliono 1-osios ir 2-osios Kp kariai, apie 20 vokiečių kareivių, 3–4 gestapo karininkai. Tikėtina, jog vyko ir 3-ioji Kp, tačiau ne visos sudėties. Kaidanavoje ltn. Z. Kemzūra įsakė 1-osios Kp būrių vadams ir kariams eiti į žydų namus, juos suiminti ir varyti į miesto turgaus aikštę. Į ją buvo suvaryta apie 1 tūkst. žydų vyrų, moterų ir vaikų. Paskui bataliono kariai konvojavo pasmerktuosius už miesto, į žudynių vietą. Prieš sušaudant žydai buvo nurengiami, iš jų atimami vertingesni daiktai. Nurengti padėjo ir vietiniai Kaidanavos policininkai. Lietuviai varė pasmerktuosius prie duobių ir šaudė pagal bataliono karininkų komandas. Vokiečių kareiviai ir vietos policininkai pasmerktųjų nešaudė. Po žudynių lietuvių batalionas sugrįžo į Minską⁸⁶.

M. Botvinniko duomenimis, Kaidanavos žydų žūties vieta buvo netoli karmelitų vienuolyno, kur buvo iškasta duobė⁸⁷. Vietos gyventojų duomenimis, lietuviai šaudė smėlio karjere, kuris buvo netoli Pervomajskojės gatvės. Čia prieš sušaudymą maždaug trisdešimčiai kolūkiečių buvo liepta iškasti duobę⁸⁸. Vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo duomenimis, 1941 m. spalio 21 d. Kaidanavoje

buvo sušaudyta 1 tūkst. žydų ir komunistų. Buvusio bataliono kario Kazio Adomaičio teigimu, tą dieną buvo sušaudyta apie 1 tūkst. žydų⁸⁹. M. Botvinniko duomenimis, 1941 m. spalio 21 d. Kaidanavoje buvo sušaudyta nuo 1920 iki 2,5 tūkst. žydų⁹⁰. Liudytoja Ana Jelizarova teigė, kad lietuviai sušaudė apie 1,5 tūkst. žydų⁹¹. M. Botvinniko ir A. Jelizarovos pateikti duomenys nėra teisingi. Dzeržinsko komisijos 1944 m. spalio 31 d. akte teigiama, jog okupacijos laikotarpiu buvo nužudyta daugiau kaip 1,9 tūkst. Kaidanavos žydų. Per visą šį laikotarpį nužudyti 2606 Dzeržinsko rajono žmonės⁹². Akte neteigiama, kad 1,9 tūkst. žydų buvo nužudyta 1941 m. spalio 21 d. Tad minėti A. Jelizarovos ir M. Botvinniko duomenys greičiausiai atspindi Dzeržinsko komisijos nustatytą per visą okupacijos laikotarpį nužudytų žydų skaičių – daugiau kaip 1,9 tūkst. žmonių. M. Botvinniko skaičius – 2,5 tūkst. nužudytųjų – veikiausiai atspindi Dzeržinsko komisijos nustatytą visame rajone nužudytų žmonių skaičių (2606 asmenys). Autoriaus nuomone, teisingesni yra vokiečių bataliono operatyvinio pranešimo ir K. Adomaičio duomenys. Tad galima teigti, kad 1941 m. spalio 21 d. lietuvių batalionas sušaudė apie 1 tūkst. Kaidanavos žydų geto kalinių, t. y. apie 52,63 proc. geto kalinių (jų buvo apie 1,9 tūkst.).

Į Kaidanavą lietuvių bataliono kariai vyko du kartus. Nuo 1941 m. lapkričio 1 iki 14 d. į Kaidanavą buvo komandiruoti 138 1-osios Kp kariai. Vyko bataliono štabo rikiuotės skyriaus karininkai lttn. Vladas Kvietinskas, 1-osios Kp vadas lttn. Zenonas Kemzūra, būrių vadai j. lttn. Jonas Plungė ir j. lttn. Antanas Gecevičius⁹³. Bataliono kariai apsistojo mokykloje, dviejų aukštų pastate⁹⁴. Buvęs bataliono karys Edvardas Mazūra teigė, kad jis su kitais bataliono kariais vyko į Kaidanavą. Kariai buvo keičiami: vieni atvažiuodavo, kiti išvažiuodavo į Minską. Kaidanavoje jis išbu-

vo apie penkias dienas⁹⁵. Buvęs bataliono karys Povilas Lencevičius teigė, kad po 5 dienų nuo 1-osios Kp karių atvykimo į Kaidanavą atvyko vokiečių kuopa (joje buvo apie 60 žmonių). Jai vadovavo vokiečių karininkas, ant kurio milinės buvo SS ženklai – kaukolė su dviem sukryžiuotais kaulais. Tokie patys ženklai buvo ir ant vokiečių karių kepurų. Jis kpt. P. Pukiui įsakė išduoti kiekvienam bataliono kariui po 90 šovinių ir eiti suimnėti Kaidanavos žydų. Visi žydai – vyrai, moterys ir vaikai – buvo surinkti miestelio aikštėje. Iš jų buvo atrinkta grupė vyrų, jie buvo nuvesti prie miško užmiestyje ir ten iškasė dvi duobes. Paskui dalis lietuvių bataliono 1-osios Kp karių konvojavo žydus į žudynių vietą, kita dalis karių šaudė pasmerktuosius pagal lttn. Z. Kemzūros duodamas komandas. Vokiečiai žudynių metu pribagdavė duobėje esančius dar gyvus, lietuvių sušaudytus asmenis. Žudynės truko maždaug nuo 11 val. ryto iki 17 val. vakaro, jų metu buvo nužudyta daugiau nei 600 žmonių⁹⁶. P. Lencevičius teigė, kad, praėjus savaitei nuo šios naikinimo akcijos, vokiečių kuopa vėl atvyko. Lietuvių bataliono 1-osios Kp kariams buvo išduota po 90 šovinių, jie kartu su vokiečių kuopa išvyko į miestelį maždaug už 10 km nuo Kaidanavos, ten surinko apie 150 žydų, juos nuvedė į giraitę už 1,5–2 km nuo miestelio ir ten sušaudė. Po žudynių visi grįžo į Kaidanavą⁹⁷. Galimas daiktas, kad šios akcijos metu vokiečiai tik pribagdavė dar gyvus, lietuvių sušaudytus asmenis. P. Lencevičius teigė, kad, praėjus trimis dienoms nuo minėtų žudynių, vėl atvyko SS kuopos kariai ir vokiečių kapitonas. Jis įsakė skirti apie 50 karių, kurie turės prižiūrėti duobių iškasimą. Netrukus lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai kartu su vokiečiais išvyko į miestelį, kur buvo iškastos duobės. Miestelis buvo apsuptas, suimta daugiau kaip 200 įvairaus amžiaus abiejų lyčių žydų. Pasmerktieji buvo vedami 2 km už miestelio, į nedidelį

krūmyną. Jie buvo suskirstyti į keturias grupes po 50 asmenų ir netrukus lietuvių sušaudyti. Šaudė ir lietuvių bataliono, ir vokiečių kariai⁹⁸. Galimas daiktas, kad ir šios akcijos metu vokiečiai tik pribaidavo dar gyvus, lietuvių bataliono 1-osios Kp karių sušaudytus asmenis. Apibendrinant galima teigti, kad nuo 1941 m. lapkričio 1 iki 14 d. lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai galėjo sušaudyti apie 950 žmonių, o iš viso Kaidanavoje ir aplinkinėse vietovėse 1941 m. spalio ir lapkričio mėn. lietuvių batalionas sušaudė apie 1950 žydų.

Kuriose aplinkinėse Kaidanavos vietovėse bataliono kariai galėjo šaudyti pasmerktuosius 1941 m. lapkričio mėn.? M. Botvinnikas teigia, kad nuo 1941 iki 1943 m. 2 km nuo Dzeržinsko (pietvakarių kryptimi) atstumu (ties Rižavkos gamtine riba) buvo punktas, kur buvo naikinami žydai, karo belaisviai. Netoli Kaidanavos geležinkelio stoties buvo nutiesta papildoma geležinkelio atšaka. Palei ją buvo įrengta Rižavkos pusstotė. Pasmerktieji geležinkeliu buvo atvežami iš Baltarusijos ir Vakarų Europos šalių. Atvežtieji buvo nurengiami, paskui juos baudėjai vesdavo prie duobių ir šaudydavo. Sušaudyta maždaug nuo 13 iki 15 tūkst. asmenų⁹⁹. Galimas daiktas, kad dalis atvežtųjų galėjo būti išlaipinami Kaidanavoje, o vėliau gabenami į minėtą vietą. M. Botvinnikas mini, kad į šiaurės vakarus nuo Rebinovkos gyvenvietės (Dzeržinsko r., Dzeržinsko kaimo taryba) miške 1942 m. žiemą hitlerininkai sušaudė apie 2,5 tūkst. žydų¹⁰⁰. Galbūt jis nurodo čia per visą vokiečių okupacijos laikotarpį nužudytųjų skaičių ir naikinimo akcijos būta ne vienos. Tad galima teigti, kad 1941 m. lapkričio mėn. lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai galėjo šaudyti į Rižavkos punktą gabentus žydus, kurie galėjo būti išlaipinami ir Kaidanavoje, taip pat galėjo šaudyti Rebinovkos gyvenvietės žydus.

NESVYŽIUS

Vokiečių kariuomenė Minsko srities Nesvyžiaus miestą okupavo 1941 m. birželio 28 d. (kitais duomenimis – birželio 27 d.). Nesvyžiuje gyveno apie 7 tūkst. žmonių. Daugiau nei pusė miesto gyventojų buvo žydai (maždaug 4,5 tūkst. žmonių). Čia buvo įsteigta vietos vokiečių komendantūra, kuriai vadovavo viršila Antonas Spechtas (g. 1911 m.). Komendantui A. Spechtui buvo pavaldūs vokiečių 727-ojo pėstininkų pulko 8-osios Kp kariai (apie 20–30 asmenų). Jis ir žandarmerijos policijos viršininkas Milleris kartu su vietos policininkais 1941 m. liepos mėn. įsteigė žydų getą¹⁰¹. Komendantas A. Spechtas spalio 23 d. įsakė pradėti žydų naikinimo akciją. Geto žydai buvo rikiuojami į koloną ir vedami į miesto parką Radvilų dvaro teritorijoje, kur buvo iškastos duobės. Čia nukankinta ir nužudyta apie 1,5 tūkst. senelių, vyrų, moterų ir vaikų¹⁰². Archyviniai duomenys rodo, kad į Nesvyžių vyko vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas ir lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono 3-iosios Kp kariai, vadovaujami kpt. J. Ūselio. Nevyko tik tie kariai, kurie budėjo kareivinėse arba sirgo (apie 15 asmenų). Atvykus į Nesvyžių, dalis žydų jau buvo surinkta miesto aikštėje, juos saugojo vietos policininkai, kurie ant rankos turėjo baltus raiščius su užrašu „Hilfspolizei“. J. Ūselis, vykdydamas vokiečių bataliono 3-iosios Kp vado kpt. Furcho įsakymą, su kariais nuvyko prie Radvilų rūmų, o vokiečių bataliono kariai liko miesto aikštėje. Vėliau nuo rūmų lietuvių bataliono 3-iosios Kp 1-ojo būrio kariai buvo pasiųsti atgal į aikštę saugoti žydų¹⁰³. Prie rūmų buvo iškasta duobė, prie kurios netrukus vokiečiai pradėjo varyti žydų grupes. Lietuvių bataliono 3-iosios Kp 2-ojo ir 3-iojo būrių kariai varė žydus – vyrus, moteris ir vaikus – į duobes ir šaudė pagal būrių karininkų ir skyrininkų komandas. Archyviniai dokumentai rodo,

kad šaudė ir vokiečiai, komandas šaudyti duodavo ir vokiečių karininkai. Kitą dieną lietuvių ir vokiečių bataliono kariai išvyko į Minską¹⁰⁴. M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. spalio 23 d. prie Radvilų dvaro nukankinta ir nužudyta apie 1,5 tūkst. vyrų, moterų ir vaikų¹⁰⁵. Nesvyžiaus komisijos 1945 m. vasario 4 d. akto duomenimis, 1941 m. rudenį Nesvyžiaus miesto parke buvo sušaudyta apie 1,5 tūkst. moterų, vyrų ir vaikų¹⁰⁶. Buvusio bataliono kario Vlado Griškalausko duomenimis, Nesvyžiuje 3-iosios Kp kariai su vokiečiais sušaudė apie 1 tūkst. žmonių¹⁰⁷. J. Ūselis teigė, kad jo kuopos kariai sušaudė apie 6–8 grupes po 20–25 žmones (nuo 120 iki 400 žmonių), kad jo kuopos kariai Nesvyžiuje sušaudė mažiau nei 1,5 tūkst. žmonių¹⁰⁸. Autoriaus nuomone, būtų teisinga manyti, kad tiek vokiečiai, tiek lietuviai prie Radvilų rūmų galėjo nužudyti apylygi skaičių žydų. Vadinasi, lietuvių batalionas 1941 m. spalio 23 d. prie Radvilų rūmų galėjo sušaudyti apie 750 žydų, t. y. apie 16,66 proc. iki okupacijos Nesvyžiuje gyvenusių žydų (jų gyveno 4,5 tūkst.).

MINSKAS 1941 m. SPALIO 26 d.

1941 m. spalio 26 d., sekmadienio rytą, lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono vadas mjr. A. Impulevičius sukvietė kuopų vadus ir pareiškė, kad reikės dalyvauti kariant pogrindininkus – batalionas turės juos saugoti korimo metu, turi dalyvauti visi bataliono kariai. Kariams,ėjusiems sargybas, dalyvauti nereikėjo.

Netrukus mjr. A. Impulevičius ir kiti bataliono karininkai nuvedė karius prie Minsko kalėjimo. Kareiviai buvo su šalmais, ginkluoti šautuvais, apsirengę milinėmis, nes buvo gana šaltas oras. Karininkai turėjo šalmus, kardus, buvo ginkluoti pistoletais. Prie kalėjimo kariai buvo išrikiuoti abiejose gatvės

pusėse, ties šaligatviais. Rikiavimas vyko apie 9–10 val. ryto. Netrukus iš kalėjimo vokiečiai išvarė grupę žmonių – 8 vyrus ir 4 moteris. Moterims ant krūtinės buvo pakabintos lentos su užrašais vokiečių ir rusų kalbomis: „Mes esame partizanai ir šaudėme į vokiečių kareivius.“ Jiems buvo surištos rankos, buvo vedami gatvės viduriu. Priekyje, už jų ir iš šonų ėjo ginkluoti vokiečių kareiviai su šunimis. Bataliono kareiviai ėjo iš šonų¹⁰⁹. Pasmerktieji buvo: Olga Ščerbacevič, jos brolis Piotras Ščerbacevičius, Olgos sūnus Volodia Ščerbacevičius, Kirilas Trusovas (g. 1900 m.), Nadežda Januškevič, Nikolajus Kuznecovas, Raudonosios armijos politinis vadovas Leonidas Sorinas, Marija Bruskinė ir kt.¹¹⁰ Iš tikrųjų jie nešaudė į vokiečių kareivius, priklausė infekcinėje ligoninėje veikusiai pasipriešinimo organizacijai. Jie aprūpindavo sveikstančius raudonarmiečius suklustotais pasais, civiliais drabužiais, kad jie galėtų patekti į frontą pas saviškius¹¹¹.

Pasmerktuosius Minske keturiuose vietose korė j. ltn. Antano Gecevičiaus vadovaujamos jagdkomandos nariai, dalyvaujant mjr. A. Impulevičiui, 1-osios Kp vadui Z. Kemzūrai, 3-iosios Kp vadui J. Ūseliui, J. Plungei, J. Juodžiui ir kitiems karininkams. Dalyvavo ir mjr. F. Lechthaleris. Pirmoji korimo vieta buvo mielių fabriko tarpuvartė Vorosilovo gatvėje, ten pakarti du vyrai ir moteris. Moteriai buvo užkabinta lenta su užrašu. Vienas iš pakartųjų buvo pogrindžio organizatorius K. Trusovas¹¹². Kiti du pakartieji buvo M. Bruskinė ir Kolia (kitais duomenimis, V. Ščerbacevičius)¹¹³. Antroji korimo vieta – telegrafo ar elektros stulpai, tarp kurių buvo pritvirtintas skersinis. Vienais duomenimis, ši vieta buvo prie kryžkelės, kurios vienas kelias vedė į Molodečną, kitas – į Vilnių. Kitais duomenimis, buvo kariama Komarovkoje, dar kitais duomenimis – netoli tramvajų garažo. Ten buvo pakarti du vyrai ir moteris. Moteriai ant

nugaros buvo užkabinta lenta su užrašu. Prie skersinio privažiavo sunkvežimis, kurio kėbule buvo pasmerktieji. Vieną iš sunkvežimyje buvusių vyrų pakorė Veprauskas, o moterį – Juozas Knyrimas. A. Gecevičius davė J. Knyrimui prieš pakariant išgerti degtinės. Mašina pavažiavo į priekį ir pasmerktieji liko kaboti ant virvių¹¹⁴. Kazys Adomaitis teigė, kad korimo prie elektros ar telegrafo stulpų dalyviais buvo Stasys Varnas, Jonas Šimonis, Vladas Leikus ir Stasys Nėnius¹¹⁵. Trečioji korimo vieta – skvere prie dramos teatro, priešais karininkų rūmus. Ten buvo įkasti keli stulpai, kuriuos jungė skersinis. Čia buvo pakarti du vyrai ir viena moteris, kuriai ant krūtinės buvo užkabinta lenta su užrašu¹¹⁶. Ketvirtoji korimo vieta buvo skvere prie dramos teatro augusių medžių. Liudytojas Dmitrijus Sirotinas teigė, kad medžiai, ant kurių buvo kariai pogrindininkai, buvo prie Karlo Markso aikštės. Čia ant šakų buvo pakarti du vyrai ir viena moteris. Pakartam vyrui buvo užkabinta lenta su užrašu¹¹⁷. Korimo prie teatro metu, kur buvo ir vietos gyventojų, vokiečių karininkas pasakė kalbą. Jis kalbėjo, kad toks likimas laukia visų sovietų partizanų, veikiančių prieš vokiečių karius¹¹⁸. J. ltn. A. Gecevičius korimui prie teatro buvo paskyręs S. Varną, J. Šimonį, J. Knyrimą, Veprauską ir S. Nėnių. Kariant pasmerktuosius dalyvavo ir Kazys Ūzas, V. Leikus, vokiečiai. Kilpas nėrė S. Varnas, J. Šimonis ir J. Knyrimas. Kiti patraukdavo laiptelius, ant kurių stovėjo pasmerktieji. Kariant vienas iš pasmerktųjų nukrito, nes atsirišo virvė. J. Knyrimas pakėlė pasmerktąjį, o S. Varnas pritvirtino virvę. Po to J. Knyrimas pasmerktąjį paleido ir šis liko kyboti¹¹⁹. Pakartuosius saugojo bataliono kariai. Lavonai kabojo apie tris paras, vėliau juos nuėmė karo belaisviai ir išvežė¹²⁰. Korimas buvo fotografuojamas. Bataliono karys Mikolajūnas atnešė Minsko fotografui Vernerui išryškinti fotojuostelę, iš kurios nuotraukų sau pasidarė ir Vernerio

laborantas D. Sirotinas¹²¹. Tad 1941 m. spalio 26 d. lietuvių bataliono kariai kartu su vokiečiais Minske pakorė 12 pogrindininkų.

SLUCKAS

Vokiečių kariuomenė Slucką okupavo 1941 m. birželio 26 d. Netrukus buvo įsteigtas žydų getas, kuriame okupacijos laikotarpiu buvo kalinama apie 18 tūkst. žmonių. Kaliniai buvo naikinami 1941–1943 m. vykusių akcijų metu. Getas sunaikintas 1943 m. vasario 8 ir 9 d. vykusios žydų naikinimo akcijos metu¹²². 1941 m. spalio 27 d. 8 val. ryto pas Slucko gebitskomisarą Heinrichą Carlą atvyko vokiečių 11-ojo rezervinės policijos tarnybos bataliono vyr. leitenantas ir pareiškė, kad batalionas yra gavęs užduotį per dvi dienas sunaikinti visus Slucko žydus, kad atvyksta bataliono vadas su 4 kuopų batalionu – iš jų 2 kuopos yra lietuvių partizanų – ir akcija turinti prasidėti nedelsiant¹²³. Archyviniai duomenys rodo, kad į Slucką vyko mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono ne dvi, o trys kuopos¹²⁴. Buvęs 3-iosios Kp vadas kpt. J. Ūselis teigė, kad jis į Slucką nevyko, tačiau būdavo atvejų, kai jo kuopa išvykdavo dviem dalimis¹²⁵. Kiti archyviniai duomenys rodo, kad J. Ūselis vis dėlto vyko į Slucką¹²⁶. Slucke lietuviai suiminėjo ir šaudė žydus dvi dienas¹²⁷. Šie faktai leidžia teigti, kad į Slucką atvyko mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo bataliono 1-osios ir 2-osios Kp kariai, 3-ioji Kp atvyko ne visos sudėties, kad geto kalinių naikinimo akcija vyko 1941 m. spalio 27 ir 28 d. Lietuviai į Slucką atvyko prieš pietus, apie 12 val. Kariai, vykdydami mjr. A. Impulevičiaus ir kitų karininkų įsakymus, kartu su vokiečiais suiminėjo žydų vyrus, moteris, vaikus ir varė juos į miesto aikštę. Čia pasmerktuosius saugojo vietos policininkai ir vokiečių kariai. Į aikštę suvaryta apie kelis tūkstančius žmonių¹²⁸. Gebitskomisaras

H. Carlas buvo labai pasipiktinęs vokiečių ir lietuvių batalionų karių veiksmais suvarant žydus. Jis Minsko generaliniam komisarui slaptame pranešime rašė, kad vokiečiai ir lietuviai elgėsi labai žiauriai, kad mieste buvo netvarka¹²⁹. Iš aikštės pasmerktieji buvo vežami į parengtą už miesto žudynių vietą. 1-osios Kp kariai turėjo šaudyti žydus, 2-osios Kp kariai – vežti sunkvežimiais žydus iš aikštės į žudynių vietą, o 3-iosios Kp kariai – saugoti žydus. Vėliau 2-osios Kp kariai buvo paskirti šaudyti, 3-iosios Kp – vežti žydus į žudynių vietą, 1-osios Kp – saugoti pasmerktuosius. Paskui šaudė ir 3-iosios Kp kariai. Į mašinas buvo sodinama maždaug po 25–30 asmenų, juos lydėdavo keli kariai. Žudynių vietoje žydai buvo nurengiami iki apatinių drabužių, vedami prie duobės ir ten lietuvių bataliono kariai juos šaudė pagal karininkų ir puskarininkų duodamas komandas. Žudynių vietoje buvo grupė civilių gyventojų, jie kaskart apkasdavo nužudytų žydų grupę. Žudynių metu mjr. A. Impulevičius važinėjo su vokiečių kareiviais iš Slucko į šaudymo vietą ir atgal, stebėjo žudynių eigą. Žydus šaudė ir vokiečiai¹³⁰.

M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. spalio 28 d. lietuvių batalionas šaudė žydus už Slucko prie Seliščės kaimo netoli beržyno iškastose duobėse, 2 km pietų kryptimi nuo kaimo ties Gorochovo gamtine riba¹³¹. Jo teigimu, spalio 28 d. ten buvo nužudyta apie 8 tūkst. (8712) žmonių. Siloso duobėje sudeginta apie 3 tūkst. žmonių¹³². Šie duomenys yra neteisingi. Argumentai tokie. Slucko komisijos 1944 m. rugsėjo 29 d. akto duomenimis, ties Gorochovo gamtine riba, kur buvo atkastos 7 duobės, buvo aptikti 8712 žmonių lavonai. Prie Seliščės kaimo siloso duobėje buvo sudeginti apie 3 tūkst. žmonių palaikai. Iš viso sušaudyta ir siloso duobėje sudeginta 11 712 žmonių¹³³. Autoriaus nuomone, šie duomenys atspindi per visą vokiečių okupacijos laikotarpį Slucke

nužudytų žmonių skaičių. Slucko gyventojas Grigorijus Šmirkovičius teigė, kad prie Seliščės kaimo žydai buvo šaudomi 1941 m. rugsėjo 20 d., spalio 28 ir 29 d. (iš tikrųjų 27 ir 28 d.), 1942 m. balandžio mėn.¹³⁴ Vadinausi, M. Botvinnikas ties Gorochovo gamtine riba per visą vokiečių okupacijos laikotarpį nužudytų žydų skaičių susiejo su 1941 m. spalio 28 d. žudynėmis, kuriose dalyvavo ir lietuvių batalionas. G. Šmirkovičiaus duomenimis, prie Seliščės 1941 m. spalio 28 ir 29 d. (iš tikrųjų 27 ir 28 d.) buvo nužudyta apie 5 tūkst. žydų¹³⁵. Šis skaičius atrodo kur kas patikimesnis už M. Botvinniko nurodytą skaičių. Valstybės saugumo komiteto prie LSSR Ministrų Tarybos (toliau – VSK prie LSSR MT) 1962 m. birželio 26 d. kaltinamojoje išvadoje taip pat teigiama, kad bataliono kariai 1941 m. spalio 28 ir 29 d. (ši data netiksli) Slucke sušaudė apie 5 tūkst. žmonių¹³⁶. Tad galima daryti prielaidą, kad Slucke minėtomis dienomis buvo sunaikinta apie 5 tūkst. žydų. Kadangi žydus šaudė ir vokiečiai, tai lietuviai tiek žmonių negalėjo sušaudyti. Po karo teisti bataliono kariai tardomi teigė, kad lietuviai Slucke nužudė nuo 1,5 tūkst. iki 3 tūkst. žydų¹³⁷. Imant vidurkį galima teigti, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas 1941 m. spalio 27 ir 28 d. Slucke galėjo sušaudyti ne mažiau kaip 2250 žydų, t. y. apie 12,5 proc. visų geto kalinių (jų buvo apie 18 tūkst.).

KLECKAS

Vokiečių kariuomenė Klecko miestą okupavo 1941 m. birželio 27 d. (kitais duomenimis – birželio 26 d.)¹³⁸. Įsitvirtinę Klecke, naciai žydus perėmė į savo kontrolę. Žydai buvo izoliuoti, jie privalėjo nešioti skiriamuosius ženklus. Jų žudynės prasidėjo nuo pirmųjų okupacijos dienų. Getas buvo įsteigtas po 1941 m. spalio 30 d. Klecko

žydų žudynių, o panaikintas 1942 m. liepos 22 d., kai buvo sunaikinti paskutiniai geto kaliniai¹³⁹. M. Botvinnikas teigia, kad spalio 30 d. lietuviai dalyvavo Klecko žydų žudynėse¹⁴⁰. Šio teiginio teisingumą patvirtina po karo teistų bataliono karių parodymai, jog į Klecką buvo vykstama po akcijos Slucke¹⁴¹. Buvęs bataliono karys K. Ūzas tardymo metu kalbėjo konkrečiau – jis teigė, kad lietuvių batalionas vyko į Klecką po akcijos Slucke, t. y. kitą dieną po jos¹⁴².

Vokiečių komendanto Kocho įsakymu 1941 m. rudenį į Klecko turgaus aikštę buvo suvaryti visi miesto žydai, t. y. keletas tūkstančių žmonių. Aikštėje juos saugojo vietos policininkai. Netrukus atvyko lietuvių kariai ir vokiečiai, jie apsupo aikštėje buvusius žydus. Iš žydų buvo atrinkti kvalifikaciją turintys asmenys. Kita dalis žydų – seneliai, moterys ir vaikai – turėjo būti sušaudyti¹⁴³. Archyviniai duomenys rodo, kad į Klecką atvyko lietuvių bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-iosios Kp kariai; 3-ioji Kp greičiausiai atvyko ne visos sudėties. Bataliono kariai iš aikštės varė žydus į žudynių vietą ir ten pasmerktuosius sušaudė pagal karininkų duodamas komandas¹⁴⁴. Įvykių liudytojai Nikolajus Zadalinas, Vladimiras Zadalinas, Anatolijus Mareničius ir Nikolajus Pankratovičius teigė, kad 1941 m. rudenį lietuviai žydus šaudė Klecko pakraštyje netoli kapinių (prie Nesvyžiaus gatvės), kur buvo iškasta duobė¹⁴⁵. Kad žudynių vieta buvo miesto pakraštyje, prie kapinių, tą patvirtina ir teistų bataliono karių parodymai¹⁴⁶. Norint atsakyti į klausimą, kiek žydų sušaudė lietuvių batalionas, pirmiausia reikia nustatyti Klecke okupacijos laikotarpiu nužudytų žydų skaičių. Klecko komisijos 1945 m. balandžio 12 d. akto duomenimis (autorius nuomone, šie duomenys atspindi ne vienos, o kelių akcijų metu sušaudytųjų skaičių), netoli kapinių buvo aptiktos 6 duobės, kuriose rasti 4158 asmenų palaikai. Kitoje vietoje, prie Starinos miško

atkastoje duobėje buvo aptikti apie 1 tūkst. nužudytųjų palaikai. Iš viso atkastose duobėse aptikti 5158 palaikai žmonių, kurių dauguma buvo žydai¹⁴⁷. N. Zadalino, V. Zadalino ir A. Mareničiaus duomenimis, 1941 m. rudenį netoli kapinių buvo sušaudyta daugiau kaip 3 tūkst. žydų, o 1942 m. prie Starinos miško nužudyta dar apie 3 tūkst. žydų¹⁴⁸. Vadinas, prie kapinių atkastose duobėse 1158 žmonių palaikai gali būti priskirtini ir nežydų tautybės asmenims, kiti 3 tūkst. palaikų – žydų tautybės asmenims. Taigi prie Starinos miško buvo sušaudyta 2 tūkst. žmonių daugiau, nei nurodyta Klecko komisijos akte (1 tūkst. žmonių). Galbūt Klecko komisija atkasė ne visas duobes, o gal liudytojai nurodė šiek tiek padidintą nužudytųjų skaičių. Klecko akto ir minėtų asmenų duomenų sugretinimas leidžia teigti, jog nacių okupacijos metais Klecke galėjo būti nužudyta nuo 4 tūkst. iki 6 tūkst. žydų. M. Botvinniko tyrimai rodo, kad Klecke okupacijos metais buvo nužudyta nuo 10 tūkst. iki 12 tūkst. žydų¹⁴⁹. Šie skaičiai yra klaidingi, nes jis Klecko komisijos nustatytą okupacijos laikotarpį dviejose skirtingose vietose nužudytųjų bendrą skaičių (5158) priskiria atskirų akcijų metu nužudytųjų skaičiui.

M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. spalio 30 d. netoli kapinių buvo nužudyta apie 5 tūkst. žydų¹⁵⁰. Šie jo duomenys greičiausiai yra paimti iš minėto Klecko komisijos akto, pagal kurį prie kapinių ir Starinos miško per visą okupacijos laikotarpį nužudyti 5158 asmenys. M. Botvinnikas šį skaičių klaidingai priskyrė vienai konkrečiai žydų naikinimo akcijai, vykusiai spalio 30 d. Minėtoje VSK prie LSSR MT kaltinamojoje išvadoje teigiama, kad bataliono kariai 1941 m. lapkričio 13 d. (ši data yra netiksli) Klecke sušaudė apie 3 tūkst. žmonių¹⁵¹. Pasak liudytojų N. Zadalino, V. Zadalino ir A. Mareničiaus, 1941 m. rudenį lietuviai netoli kapinių sušaudė per 3 tūkst. žydų¹⁵². Po karo teistų bataliono karių

duomenimis, lietuviai Klecke sunaikino nuo 1 tūkst. iki 2 tūkst. žmonių¹⁵³. Imant vidurkį galima teigti, kad lietuviai 1941 m. spalio 30 d. Klecke galėjo sušaudyti ne mažiau kaip 2 tūkst. žydų. Remiantis per visą vokiečių okupacijos laikotarpį Klecke nužudytų žydų bendru skaičiumi (nuo 4 tūkst. iki 6 tūkst. žydų) galima teigti, kad lietuvių batalionas galėjo sušaudyti nuo 33,3 proc. iki 50 proc. per minėtą laikotarpį Klecke nužudytų žydų. Pasak Ch. Gerlacho, po žudynių Klecke vokiečių 11-asis rezervinės policijos batalionas daugiau žudynėse nedalyvavo; lietuvių apsaugos bataliono veiklą kitose akcijose greičiausiai reguliavo vokiečių SD vadas Rudolfas Schlegelis¹⁵⁴. Buvęs bataliono karys Baltrus Simonavičius mini, kad lietuvių batalionas, grįždamas iš Klecko į Minską, Uzdoje sušaudė apie 15 žydų¹⁵⁵.

MOLODEČNAS

Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio 26 d. okupavus Molodečną, prasidėjo žydų naikavimo akcijos. M. Botvinniko duomenimis, nuo 1941 m. pabaigos iki 1942 m. spalio hitlerininkai ir policininkai sunaikino nuo 600 iki 3 tūkst. žydų. Žudynės vyko 0,2 km nuo miesto atstumu, prie kelio Molodečnas–Vileika¹⁵⁶. Atrodo, kad žydai galėjo būti naikinami kelių akcijų metu, kurių vienoje dalyvavo ir lietuvių batalionas. Įvykių liudytojas Aleksandras Šavrovskis teigė, kad 1941 m. spalio mėn. (buvo šeštadienis arba sekmadienis) į Molodečną mašinomis atvažiavo lietuvių kariai ir sušaudė labai daug Molodečno žydų. Žudynės vyko už upelio, už tilto Vileikos kryptimi nuo 9 val. ryto iki 3 val. dienos. Tos pačios dienos vakarą jie sušaudė dar vieną partiją žydų¹⁵⁷. Buvęs bataliono karys J. Knyrimas teigė, kad 1941 m. rudenį lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai, vadovaujami lt. Z. Kemzūros, kartu

su vokiečių karininkais ir kariais mašinomis važiavo į Molodečną. Geto žydai buvo konvojuojami už miesto apie 2 km, prie iškastų duobių. Ten juos lietuviai šaudė pagal ltn. Z. Kemzūros ir būrių vadų komandas¹⁵⁸. Pasak buvusio bataliono kario S. Gervino, 1941 m. rudenį lietuvių bataliono 1-oji ir 2-oji Kp vyko į Molodečną. 2-osios Kp kareiviai saugojo apsupę kvartalą miesto pakraštyje, kur buvo laikomi žydai. 1-osios Kp kareiviai ir vokiečiai automašinomis vežiojo pasmerktuosius į pušyną ir ten juos šaudė. Buvo sušaudyta apie 200 žmonių¹⁵⁹. Remiantis šiais duomenimis galima teigti, kad 1941 m. spalio mėn. Molodečno mieste lietuvių bataliono 1-osios ir 2-osios Kp kariai galėjo sušaudyti apie 200 žydų. Jei nuo 1941 m. pabaigos iki 1942 m. spalio sunaikinta apie 3 tūkst. žydų, vadinasi, lietuviai galėjo sušaudyti apie 6,66 proc. minėtu laikotarpiu visų sunaikintų žydų. A. Šavrovskio duomenys rodo, kad lietuvių nužudytųjų skaičius galėjo būti ir didesnis.

ŠACKAS

Šacko miestelyje (Puchovičių r.) vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo įsteigtas žydų getas. M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. spalio mėn. prie kelių Šackas–Puchovičiai sankirtos vokiečiai ir lietuviai sušaudė apie 635 žydus. 1942 m. žydų kapinėse hitlerininkai ir policininkai sušaudė dar 6 žydus¹⁶⁰. Rudensko komisijos 1944 m. spalio 10 d. akto duomenimis, Šacko miestelyje 1941 m. spalio mėn. Šacko policininkai, vlasovininkai ir vokiečių baudėjai sušaudė 635 žydus¹⁶¹. Autoriaus nuomone, šis skaičius veikiau atspindi per visą okupacijos laikotarpį Šacke nužudytų žydų skaičių; žydai greičiausiai buvo sunaikinti kelių akcijų metu, kurių vienoje dalyvavo ir lietuviai. Yra duomenų, kad 1941 m. rudenį į Šacką vyko lietuvių

bataliono ltn. Z. Kemzūros vadovaujami 1-osios Kp kariai ir karininkai. Atvykę jie suiminėjo žydus, varė juos už miesto ir ten šaudė pagal karininkų duodamas komandas. Sušaudė apie 80 žmonių. Po žudynių visi kariai sugrįžo į Minską¹⁶². Manant, jog okupacijos laikotarpiu buvo nužudyti 635 Šacko geto žydai, galima daryti išvadą, kad lietuvių bataliono kariai, 1941 m. rudenį (galbūt spalio mėn.) sušaudė apie 80 žydų, sunaikino apie 12,59 proc. per visą laikotarpį Šacke nužudytų žydų.

MINSKAS

1926 m. duomenimis, Baltarusijos sostinėje Minske gyveno 53 686 žydai (40,8 proc. visų Minsko gyventojų). Vokiečių kariuomenė Minską okupavo 1941 m. birželio 28 d., daug žydų nespėjo išvykti iš miesto. Karo lauko komendantūra 1941 m. liepos pradžioje įsteigė žydų tarybą, kurios nariams buvo įsakyta suregistruoti ir pažymėti žydus. Liepos 20 d. pasirodė karo lauko komendanto įsakymas žydams per penkias dienas persikelti į getą. Persikėlimas vyko iki rugpjūčio 1 d. Getas egzistavo, jo kaliniai buvo naikinami nuo 1941 m. liepos 19 d. iki 1943 m. spalio 23 d. M. Botvinniko duomenimis, Minsko gete būta nuo 80 tūkst. iki 100 tūkst. kalinių, o Ch. Gerlacho duomenimis – nuo 50 tūkst. iki 60 tūkst. kalinių¹⁶³.

1941 m. lapkričio pradžioje į Minską turėjo būti atvežta apie 25 tūkst. Vokietijos, Austrijos ir Čekijos žydų. Jiems reikėjo parūpinti gyvenamąsias vietas, todėl buvo planuojama sunaikinti apie 12 tūkst. geto žydų. Operatyvinės grupės A štabas atitinkamą įsakymą davė 1941 m. spalio viduryje į Minską išsiųstam SS šturmbanfiureriui Hansui Hermannui Remmersui, kuris vadovavo iš įvairių operatyvinių būrių narių sudarytam būriui. Vykdydamas nurodymą, jis paprašė

Baltarusijos SS ir policijos vado Carlo Zennerio paramos. Šis pranešė H. H. Remmersui, kad artimiausiu metu pradės didelės akcijos prieš žydus¹⁶⁴. Atrodo, kad jau 1941 m. spalio antroje pusėje buvo pradėta rengtis žydų naikinimui. Siekiant parūpinti gyvenamojo ploto atvežamiems žydams, geto žydai tuo metu buvo suimami ir gabenami į stovyklas, iš kurių vėliau turėjo būti konvojuojami į žudynių vietą ir ten šaudomi. Archyviniai duomenys rodo, kad prie to galėjo prisidėti ir lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas. S. Nėnius teigė, kad 1941 m. spalio antroje pusėje lietuvių bataliono kariai buvo išrikiuoti prie kareivinių. Bataliono vadas ir vokiečių majoras paaiškino, jog reikės Minske suiminti žydus, nurodė vietas, kur suėmimai turi būti vykdomi. Lietuviai suiminėjo ir varė žydus į stovyklą miesto pakraštyje (ant upės kranto). Stovykla buvo aptverta spygliuota viela, ją saugojo vokiečiai. Ten buvo suvaryta apie 1 tūkst. žydų. Suėmimai vyko apie keturias dienas¹⁶⁵. Jonas Arlauskas teigė, kad lietuvių bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-iosios Kp kariai, vykdydami vokiečių vadovybės nurodymą, 1941 m. spalio pabaigoje suiminėjo Minske žydus ir vežė juos į skirtingas vietas. Atskiros kuopos žydus suiminėjo skirtingose, jiems nurodytose miesto dalyse¹⁶⁶. 1941 m. lapkričio 7 d. rytą vokiečiai, ukrainiečių policininkai ir lietuviai apsupo Minsko geto dalį (apie 15 kvartalų), kuri buvo Nemigos, Chlebnajos, Respublikanskajos ir Ostrovskajos gatvių rajone. Jie ėjo į gyvenamuosius namus, suiminėjo ir varė žydus į Jubilejnajos aikštę. Aikštėje žydai buvo rikiuojami į koloną, jiems buvo išdalytos raudonos vėliavos su sovietine simbolika. Iš žydų tarybos pastato išėjo civiliais drabužiais apsirengę asmenys ir kino kameromis filmavo eiseną. Žydams buvo liepta šypsotis, kad atrodytų laimingi. Kolona pajudėjo Opanskio gatvės link, kur jau stovėjo mašinų kolonos. Žydai buvo sodinami į mašinas,

vežami į Tučinkių kaimą ir ten šaudomi. Mašinos iš Minsko geto Tučinkių kaimo kryptimi kursavo visą dieną¹⁶⁷. Holokausto enciklopedijoje rašoma, kad 1941 m. lapkričio 7 d. prie Tučinkių kaimo nužudyta apie 12 tūkst. žydų¹⁶⁸. Įvykių liudytojos Saros Levinos duomenimis, lapkričio 7 ir 8 d. vykusios akcijos metu prie Tučinkių kaimo nužudyta apie 12 tūkst. žydų¹⁶⁹. Liudytojų prisiminimuose teigiama, kad lapkričio 7 d. sunaikinta apie 12–13 tūkst. žydų¹⁷⁰. Ch. Gerlacho duomenimis, nuo lapkričio 7 iki 11 d. buvo sunaikinti 6624 žydai¹⁷¹.

1941 m. lapkričio 7 d. žydų naikinimo akcijai būdinga tai, kad Minsko geto žydai į žudynių vietą prie Tučinkių kaimo buvo vežami mašinomis. Žudynių dieną išrikiuotiems lietuvių bataliono kariams ryšių karininkas vokiečių Spangenbergas pasakė kalbą, kurioje ragino karius kovoti su komunistais, sovietų partizanais, naikinti žydus. Prieš išvykstant kariams buvo duotas sauso maisto daavinys. Po to mjr. A. Impulevičius bataliono karius nuvedė į Minsko getą, į Komsomolskajos gatvę. Jis 1-osios Kp karius paskyrė šaudyti, 2-osios Kp karius – pristatinėti žydus į sušaudymo vietą, 3-iosios Kp karius – saugoti getą, sodinti žydus į mašinas. Žydai – vyrai, moterys ir vaikai – sunkvežimiais (kiekvienam būdavo apie 30 asmenų) buvo vežami 5–6 km už miesto, į poligoną, kur buvo iškastos duobės. Be bataliono karių, čia buvo ir vokiečių karių. Žydai buvo nurengiami iki apatinių drabužių, varomi į duobę ir joje rikiuojami į eilę, veidu į duobės kraštą. Ant priešingo duobės krašto stovėjo lietuvių bataliono 1-osios Kp kariai, jie pasmerktuosius šaudė pagal karininkų komandas. Po kurio laiko 2-osios Kp kariai buvo paskirti šaudyti, o 1-osios Kp kariai – vežioti žydus iš Minsko į žudynių vietą. Vėliau šaudė ir 3-ioji Kp, kuriai žudynių metu vadovavo kpt. J. Ūselis. Jis su vokiečių karininkais buvo prie duobių ir duodavo nurodymus. 2-oji Kp buvo nusiųsta

į getą, 1-oji Kp vežiojo žydus į žudynių vietą¹⁷². Tad kiekgi Minsko geto kalinių lietuviai sušaudė 1941 m. lapkričio 7 d.? Lietuvių batalionas buvo ne vienintelis žudynių vykdytojas. Archyviniai duomenys rodo, kad tą dieną, kai Minsko žydai buvo mašinomis vežami į žudynių vietą, juos suiminėjo ir konvojavo latvių, ukrainiečių batalionų ir vokiečių kariai. Žydus šaudė ukrainiečiai ir vokiečiai¹⁷³. Po karo teistų bataliono karių pateiktais duomenimis, lietuviai sušaudė nuo 500 iki 2 tūkst. žydų¹⁷⁴. Turint galvoje šiuos duomenis ir anksčiau minėtą prie Tučinkių kaimo nužudytų žmonių skaičių (apie 12 tūkst.) galima teigti, kad lietuvių batalionas 1941 m. lapkričio 7 d. galėjo sušaudyti apie 2 tūkst. žydų.

Vokiečių okupacijos laikotarpiu netoli Malyj Trosteneco kaimo, kuris buvo 11 km už Minsko palei kelią Minskas–Mogiliovas, buvo įsteigta koncentracijos stovykla. Į ją buvo atvežami karo belaisviai, politiniai kaliniai, Minsko žydai, taip pat žydai iš Čekijos, Austrijos, Vokietijos ir Lenkijos. Jie buvo konvojuojami prie Blagovčinos gamtinės ribos ir ten šaudomi. Komisija, tyrusi hitlerininkų nusikaltimus, šioje vietoje aptiko 34 duobes. Čia buvo sunaikinta apie 206 tūkst. žmonių (kitais duomenimis, apie 250 tūkst., daugiau kaip 500 tūkst. žmonių)¹⁷⁵. Archyviniai duomenys leidžia teigti, kad šioje vietoje buvo žudomi žydai, kurie buvo suimti 1941 m. spalio antroje pusėje siekiant atlaisvinti dalį Minsko geto iš užsienio atvežamiems žydams. Buvęs 1-osios Kp būrio vadas J. Plungė teigė, kad 1941 m. spalio mėn. buvo gautas įsakymas sušaudyti į getą suvartų žydų šeimas. Žydų šeimų stovyklą nuo kareivinių Červenės gatvėje skyrė daugiau nei 1 km atstumas. Ten buvo sukasti į žemę stulpai, apjuosti spygliuota viela, stovyklos plotas apėmė apie 100 kvadratinį metrų. Vokiečių saugomoje stovykloje buvo laikomi keli tūkstančiai žydų vyrų, moterų ir vaikų. Į stovyklą atvyko lie-

tuvių bataliono 1-osios, 2-osios ir 3-iosios Kp kariai, jie iš stovyklos į sušaudymo vietą nuvarė apie 1 tūkst. į koloną surikiuotų žydų. Žudynių vieta buvo maždaug 4 km nuo Minsko atstumu, į kairę 1–2 km atstumu nuo plento Minskas–Smolenskas (greičiausiai nuo kelio Minskas–Mogiliovas, kuris buvo greta kelio Minskas–Smolenskas). Čia lietuvių bataliono kariai, stebint vokiečių karininkams, sušaudė apie 1 tūkst. žydų¹⁷⁶. J. Plungė teigė, kad lietuvių batalionas po kelių dienų toje pačioje vietoje vėl šaudė tos pačios stovyklos žydus. Sušaudyta daugiau kaip 1 tūkst. žmonių¹⁷⁷. S. Nėnius yra pateikęs žinių apie naikinimo akciją, kurios metu lietuvių, latvių batalionų ir vokiečių kariai iš stovyklos (stovykla buvo aptverta spygliuota viela) miesto pakraštyje ant upės kranto konvojavo į koloną surikiuotus žydus į žudynių vietą, kuri buvo 1–2 km nuo kelio į Maskvą atstumu. Pasmerktuosius šaudė lietuvių, latvių batalionų ir vokiečių kariai¹⁷⁸. Tad galima teigti, kad per abi J. Plungės minimas akcijas žydus su lietuviais galėjo šaudyti ir latviai, vokiečiai. J. Plungės duomenimis, buvo sunaikinta apie 2 tūkst. žydų. Persasi išvada, kad per abi akcijas lietuvių bataliono kariai galėjo sušaudyti apie trečdalį visų nužudytųjų, t. y. apie 666 asmenis. Autoriaus nuomone, ši akcija galėjo vykti po 1941 m. lapkričio 9 ir 10 d. Borisovo žydų geto naikinimo akcijos, kurioje dalyvavo ir lietuviai.

1941 m. lapkričio 20 d. ankstyvą rytą vokiečiai, ukrainiečių policininkai ir lietuviai apsupo kelis Minsko žydų geto kvartalus; gyventojams liepta išeiti į Špalernajos gatvę. Žydai buvo rikiuojami į koloną po 200–250 žmonių (vyrų, moterų, vaikų) ir varomi į Tučinkių kaimą, kur buvo iškastos duobės, paruošta kalkių. Čia pasmerktieji buvo nurengiami, statomi prie duobės krašto ir šaudomi¹⁷⁹. M. Botvinniko duomenimis, 1941 m. lapkričio 20 d. buvo sušaudyta nuo 10 tūkst. iki 15 tūkst. žmonių¹⁸⁰. Holokausto

enciklopedijoje rašoma, kad prie Tučinkių kaimo buvo nužudyta apie 7 tūkst. žydų¹⁸¹. Pasak liudytojų, nužudyta apie 5 tūkst. žydų¹⁸². Tą patį skaičių nurodo ir Ch. Gerlachas; žudynių priežastis ta, kad nebuvo įvykdytas praeitos akcijos planas nužudyti apie 12 tūkst. žydų¹⁸³. Vienas iš Minsko geto žydų naikinimo bruožų buvo tas, kad pasmerktieji iš geto į žudynių vietą buvo konvojuojami kolonomis. Archyviniai duomenys rodo, kad žudynių dieną visi lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono karininkai ir kareiviai nuvyko į Minsko žydų getą, varė žydų moteris, vyrus ir vaikus į aikštę ir saugojo. J. Knyrimo duomenimis, lietuvių bataliono kariai suvarė apie 1,5 tūkst. žmonių. Zigmo Juodžio duomenimis, į aikštę suvaryta apie 4 tūkst. žydų (pasak jo, tokį skaičių minėjo patys karininkai). J. Knyrimas mini, kad bataliono kariai, apsupę žydų koloną (1,5 tūkst.), varė už miesto 4–5 km į negyvenamą vietovę, kur buvo iškastos duobės. Pasak Z. Juodžio, į žudynių vietą buvo varoma maždaug 200 m ilgio kolona. S. Varnas mini, kad bataliono kariai varė žydų koloną, kurioje buvo apie 200–300 žmonių. Į sušaudymo vietą atvyko ir keletas vokiečių karininkų bei kareivių. Bataliono kariai varė pasmerktuosius į duobes ir šaudė pagal karininkų duodamas komandas. Šaudė visi bataliono kariai¹⁸⁴. Minėti duomenys apie kolonų dydį leidžia teigti, kad lietuviai galėjo į žudynių vietą konvojuoti ne vieną žydų koloną, kurios savo dydžiu skyrėsi. Po karo teistų bataliono karių tardymo metu pateiktais duomenimis, tą dieną, kai Minsko geto žydai buvo kolonomis konvojuojami į žudynių vietą, lietuvių batalionas sunaikino nuo 1 tūkst. iki 1,5 tūkst. žydų¹⁸⁵. Z. Juodžio teigimu, į aikštę buvo suvaryta apie 4 tūkst., buvo šaudoma visą dieną, sušaudyta keletas tūkstančių žydų¹⁸⁶. Taigi atrodytų, kad lietuvių bataliono kariai galėjo sušaudyti apie 4 tūkst. žydų. Autoriaus nuomone, lietuviai galėjo sušaudyti apie 1,5 tūkst. žydų, nes

lietuvių batalionas buvo ne vienintelis 1941 m. lapkričio 20 d. naikinimo akcijos dalyvis. Apibendrinant galima teigti, kad lietuvių batalionas 1941 m. lapkričio 7 ir 20 d. akcijų, taip pat akcijos, kuri greičiausiai vyko po lietuvių bataliono išvykos į Borisovą (1941 m. lapkričio 9–10 d.), metu sušaudė 4166 Minsko geto žydus. Jei manytume, kad vokiečių okupacijos laikotarpiu Minsko gete būta nuo 50 tūkst. iki 100 tūkst. kalinių, tai lietuvių bataliono kariai nužudė nuo 4,16 proc. iki 8,33 proc. Minsko geto kalinių.

BORISOVAS

Vokiečių kariuomenė Minsko srities Borisovo miestą okupavo 1941 m. liepos 2 d., karinei administracijai vadovavo komendantas plk. Rosenfeldas. Miesto burmistru buvo paskirtas S. Stankevičius, policijos viršininku – P. Kovalevskis (jis dar carinės Rusijos laikais dirbo policijoje), saugumo policijos viršininku – Zembino miesto gyventojas vokiečių Davidas Egofas (kilęs iš Pavolgyje gyvenusių vokiečių). 1941 m. rugpjūčio pabaigoje pradėtas steigti žydų getas, kurio teritorija apėmė Krasnoarmejskojės, Slobodkės ir Polocko gatvių rajoną. Getas buvo aptvertas spygliuota viela, jame buvo apie 10 tūkst. kalinių¹⁸⁷. 1941 m. lapkričio 8 d. į Borisovą atvyko rajono valsčių policininkai (apie 80 žmonių), grupė policininkų iš Minsko srities Pleščenicų rajono. Iš Minsko atvyko atsakingas vokiečių SD darbuotojas oberšturmfüreris Kraffe su vertėju unteršarfüreriu Eiche, apie 50 SS karininkų ir kareivių, tarp kurių buvo daug latvių. Iš viso į Borisovą susirinko apie 200 policininkų. Borisovo mieste netoli aerodromo karo belaisviai iškasė tris duobes, kurių bendras ilgis buvo 400 m, kiekviena 3 m pločio ir 2 m gylio¹⁸⁸. Lapkričio 9 d. prie geto atvyko policininkai, atvažiavo maši-

nos. Policininkai varė žydus į aikštę, sodino į mašinas ir vežė į žudynių vietą. Žydai ten buvo varomi ir pėsčiomis (grupėmis po 70–80 žmonių). Žudynių vietoje jie buvo nurengiami, varomi į duobes ir šaudomi. Pasak D. Egofo, lapkričio 9 d. buvo sušaudyti 7 tūkst. žydų, o lapkričio 10 d. – dar apie 1 tūkst.¹⁸⁹ Iš viso sušaudyta apie 8 tūkst. žydų. Borisovo žydų žudynių vieta buvo 2–3 km atstumu už Borisovo, netoli aerodromo, palei kelią Borisovas–Zembinas, 15 m nuo kelio atstumu dauboje prie miško¹⁹⁰. Įvairūs šaltiniai nurodo skirtingą Borisovo geto kalinių žudynių datą. Vienais duomenimis, žudynės vyko 1941 m. spalio 20–22 d.¹⁹¹ Borisovo miesto komisijos, tyrusios nacių nusikaltimus, 1944 m. rugsėjo 12 d. akto duomenimis, žydų geto gyventojų naikinimas vyko 1941 m. spalio 7, 8 ir 9 d.¹⁹² Autoriaus nuomone, D. Egofo pateiktos žudynių datos yra patikimiausios, nes jis buvo vienas iš šių žudynių organizatorių.

Archyviniai duomenys rodo, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas 1941 m. lapkričio 9 ir 10 d. dalyvavo Borisovo žydų geto kalinių naikinimo akcijoje. Buvęs bataliono karys Antanas Butkevičius teigė, kad 1941 m. spalio ar lapkričio mėn. jis su batalionu dvi dienas buvo Borisovo mieste. Lietuvių ir vokiečių kariai varė žydus iš butų į aikštę, sodino į mašinas ir vežė už miesto, paskui dar varė pasmerktuosius pėsčiomis į mišką maždaug už 2 km prie griovio, kur buvo iškastos duobės. Ten žydai buvo nurengiami, varomi prie duobių ir šaudomi. Sušaudyta apie 1 tūkst. žydų¹⁹³. S. Nėnius teigė, kad už Borisovo buvo sušaudyta apie 700–1000 žydų¹⁹⁴. J. Arlauskas teigimu, 1941 m. rudenį lietuvių bataliono 2-oji Kp vyko į Borisovą, kur suėmė apie 100 ar daugiau žmonių, juos vedė už miesto ir ten sušaudė. Dalis bataliono karių (tarp jų ir J. Arlauskas) buvo sargyboje, turėjo žiūrėti, kad niekas nemėgintų pabėgti iš miesto¹⁹⁵. K. Ūzas teigė, kad lietuvių batalionas dalyvavo šaudant žmones Borisovo mieste¹⁹⁶.

Kazys Adomaitis ir Petras Stanys teigė, kad 1941 m. rudenį visas lietuvių batalionas ir keli vokiečių karininkai sunkvežimiais važiavo į Borisovą. Ten lietuvių bataliono kariai apsupo miestą, varė žydus (vyrus, moteris ir vaikus) į sandėlius miesto aikštėje. Iš ten bataliono kariai konvojavo žydus 2–3 km už Borisovo, į žudynių vietą, kur buvo iškastos trys ar keturios duobės. Bataliono kariai pasmerktuosius varė į duobes ir šaudė pagal bataliono karininkų duodamas komandas. Pasak K. Adomaičio, tą dieną sušaudyta daug tūkstančių žydų. P. Stanys teigė, kad Borisove sušaudyta daugiau kaip 5 tūkst. žydų¹⁹⁷. J. Plungės teigimu, Borisove per dvi dienas sušaudyta nuo 5 tūkst. iki 6 tūkst. žydų¹⁹⁸. VSK prie LSSR MT 1962 m. birželio 26 d. kaltinamojoje išvadoje teigiama, kad Borisovo mieste lietuvių batalionas sušaudė apie 8 tūkst. žmonių¹⁹⁹. Autoriaus nuomone, nužudytųjų skaičius (nuo 5 tūkst. iki 8 tūkst.) veikiausiai atspindi lietuvių bataliono kartu su latviais, Borisovo ir Pleščenicų rajonų policininkais nužudytų žmonių bendrą skaičių. Remiantis šiais duomenimis ir atsižvelgiant į tai, kad akcija truko 2 dienas, galima teigti, jog 1941 m. lapkričio 9 ir 10 d. lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono kariai sušaudė ne mažiau kaip 1 tūkst. žydų, t. y. apie 10 proc. Borisovo geto kalinių (jų buvo apie 10 tūkst.).

Archyviniai duomenys rodo, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas į Borisovą vyko du kartus. Buvęs bataliono karys J. Rutkauskas teigė, kad 1941 m. rudenį traukiniu mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo lietuvių bataliono kariai kartu su vokiečių batalionu vyko į Borisovo miestą, į akciją prieš partizanus. Pakeliui traukinys buvo apšaudytas. Borisove suimta apie 300 žmonių, iš jų apie 100 asmenų buvo žydai. Maždaug 1 km nuo Minsko atstumu apie 100 žydų ir apie 50 baltarusių, įtartų palaikius ryšius su partizanais, buvo sušaudyti. Į žudynių vietą prie geležinkelio suimtuosius varė lietuvių bataliono kariai, kartu ėjo vokiečiai ir vietos policininkai.

Ltn. J. Krištaponis šaudymui buvo paskyręs 2-osios Kp 1-ąją būrį, tačiau dauguma karių šaudyti atsisakė. Tada pasiūlyta šaudyti savanoriams – atsirado apie 30 žmonių. Jie buvo surinkti iš kitų kuopų. Kiti apie 150 asmenų buvo suvaryti į vagonus ir išvežti į Minską²⁰⁰. J. Rutkausko duomenys leidžia teigti, kad 1941 m. rudenį lietuvių bataliono kariai galėjo sušaudyti apie 100 žydų ir apie 50 baltarusių. Taigi per dvi naikinimo akcijas Borisovo mieste lietuvių policijos batalionas sunaikino apie 1,1 tūkst. žydų ir apie 50 baltarusių. J. Rutkauskas mini, kad dar iki akcijos prieš partizanus Borisovo mieste dalyvavo akcijoje prieš vokiečių kariuomenės užnugaryje likusius sovietų karius. Jis bent apytikslės akcijos datos nenurodo. Kariai važiavo per Borisovo miestą, akcija vyko už Borisovo maždaug 200 km atstumu (autorius nuomone, jis nurodo per didelį atstumą). Buvo suimta apie 500–700 sovietų karių, tarp jų 1 generolas, 1 kapitonas ir 1 leitenantas²⁰¹.

BARANOVIČIAI

Prieš Antrąją pasaulinę karą Baranovičiuose gyveno apie 12 tūkst. žydų. Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio 27 d. okupavus Baranovičius, čia gyveno apie 10 tūkst. žydų. Žydų getas mieste buvo įsteigtas 1941 m. lapkričio–gruodžio mėn., į jį suvaryta apie 15 tūkst. Baranovičių ir aplinkinių miestelių žydų. Geto žydų tarybai vadovavo Yehoshua Isiksonas. Pagrindinis žydų žudynių organizatorius buvo Baranovičių vokiečių saugumo policijos ir SD viršininkas unteršturmfiureris (kitais duomenimis – hauptšturmfiureris) Waldemaras Amelungas. Baranovičių ir aplinkinių miestelių žydai buvo naikinami nuo 1941 m. liepos pradžios iki 1942 m. pabaigos vykusią akcijų metu, dalis žydų deportuoti į koncentracijos stovyklą, kuri buvo

Baranovičių rajone, prie Koldičevo kaimo. Prie Baranovičių 1942 m. vasarą ir rudenį buvo naikinami ir iš Čekijos, Vokietijos, Austrijos, taip pat iš Minsko geto atvežti žydai²⁰². Archyviniai duomenys rodo, kad 1941 m. rudenį į Baranovičius buvo atvykę lietuvių bataliono visų trijų kuopų kariai. Jie geto žydus grupėmis varė už miesto (apie 1 km) prie duobių ir ten sušaudė apie 400 žydų (vyrų, moterų ir vaikų)²⁰³. Tad galima teigti, kad maždaug 1941 m. lapkričio ar gruodžio mėn. lietuvių bataliono kariai sušaudė apie 400 Baranovičių geto žydų, t. y. apie 2,66 proc. geto kalinių (jų buvo apie 15 tūkst.).

KOPYLIS

Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio 26 d. užėmus Kopylio miestą, buvo įsteigtas žydų getas. Jo egzistavimo laikotarpiu, t. y. nuo 1941 m. iki 1942 m. liepos 23 d., buvo kalinama nuo 3,5 tūkst. iki 5 tūkst. žmonių, jie buvo sunaikinti kelių akcijų metu²⁰⁴. M. Botvinniko teigimu (datos jis nenurodo), pirmojo žydų pogromo organizatorius buvo policijos viršininkas J. Gurlo. Jis įsakė žydus uždaryti sinagogoje, ten jie buvo sušaudyti²⁰⁵. Archyviniai duomenys leidžia teigti, kad šioje naikinimo akcijoje dalyvavo lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas. Kopylio gyventojas žydas Leonidas Gilčikas teigė, kad maždaug 1941 m. lapkričio ar gruodžio mėn. į Kopylį atvyko baudėjų būrys, kuriame buvo ir lietuvių. Atvykėliai apsistojo miesto centre buvusiam pastate. Lietuviai, vokiečiai ir vietos policininkai varė žydus į aptvertą teritoriją šalia sinagogos. L. Gilčikui pavyko pabėgti iš geto ir išvengti mirties; vėliau jis sužinojo, kad baudėjai, tarp jų ir lietuviai, sušaudė geto teritorijoje daugiau kaip 200 žydų (senelių, moterų ir vaikų), kurie negalėjo būti panaudoti darbams²⁰⁶.

Pasak įvykių liudytojos Nadeždos Moroz, 1941 m. rudenį (žemę jau dengė sniegas) atvyko lietuvių baudėjų būrys, ginkluotas šautuvais ir automatais. Baudėjai apsupo getą ir prasidėjo žudynės, kurios vyko dienos metu prie sinagogos. Geto teritorijoje buvo sušaudyti keli šimtai žmonių²⁰⁷. 1979 m. tardytas buvęs bataliono karys Kazys Aržuolaitis davė parodymus, kad vieną 1941 m. rudens rytą, apie 11 val., lietuvių bataliono 1-osios ir 3-iosios Kp kariai kartu su vokiečių kareiviais ir karininkais sunkvežimiais važiuo į Kopylį. Žydai buvo suvaryti 1,5 km atstumu nuo miestelio į daržinę, netoli kurios buvo iškasta duobė. Dalis kareivių saugojo apsupę žudynių vietą, kiti žydus iš daržinės grupelėmis varė prie duobės ir šaudė. Sušaudyta apie 300 žydų. Trims žydams pavyko pabėgti į mišką, užmušus jiems vokiečių iš paskos paleistus šunis. Baigus šaudyti, nužudytieji buvo palikti neužkasti²⁰⁸. Tikėtina, jog K. Aržuolaičio duomenys apie lietuvių dalyvavimą Kopylio žydų naikinimo akcijoje ir jo pateiktas nužudytųjų skaičius yra teisingi, tačiau netikslūs yra duomenys apie Kopylio žydų žudynių eigą. J. Plungė teigė, kad Kopylyje lietuviai sušaudė apie 200 žmonių²⁰⁹. Pasak Juozo Dainelio, lietuvių batalionas maždaug 1941 m. gruodžio mėn. vyko į Kopylį ir ten, už miesto, sušaudė apie 275 žmones²¹⁰. Remiantis visais šiais duomenimis galima teigti, kad maždaug 1941 m. lapkričio ar gruodžio mėn. lietuvių bataliono kariai sušaudė vidutiniškai apie 250 Kopylio geto kalinių, t. y. nuo 5,5 proc. iki 7,85 proc. visų geto kalinių (gete buvo kalinama nuo 3,5 tūkst. iki 5 tūkst. kalinių).

BEREZINAS

Vokiečių kariuomenei 1941 m. liepos 3 d. okupavus Minsko srities Berezino miestą, 1941 m. rugpjūčio mėn. Internacionalnajos

gatvėje buvo įsteigtas getas. Į jį hitlerininkai ir policininkai suvarė visus Berezino žydus. Išėiti už geto ribų buvo draudžiama, grėsė sušaudymas. Getas egzistavo iki 1942 m. liepos mėn., jame buvo kalinama apie 2 tūkst. žmonių²¹¹. M. Botvinniko teigimu, viena žydų naikinimo akcija vyko 1941 m. gruodžio 25–28 d. Atrinkti geto kaliniai buvo konvojuojami prie duobės, kuri iš anksto buvo iškasta 150 m atstumu nuo Internacionalnajos gatvės. Čia baudėjai geležiniais virbais iki sąmonės netekimo mušė žydus, varė juos į duobę ir šaudė²¹². Archyviniai dokumentai rodo, kad į Berezino miestą kartu su vokiečiais buvo atvykę ir čia geto kalinius šaudė mjr. A. Impulevičiaus vadovaujamo lietuvių bataliono 1-osios ir 2-osios Kp kariai. Vokiečiai fotografavo šaudymą. Mjr. A. Impulevičius sustabdė šaudymą ir jiems pasakė, kad nefotografuotų. Vokiečiams sutikus, šaudymas buvo tęsiamas. Duobes su nužudytųjų palaikais užkasė vietos gyventojai²¹³. Įvykių liudytojai Ivanas Znakas ir Vasilijus Antipovas teigė, kad Berezine 1941–1942 m. žiemą žydus šaudė vokiečiai ir suomiai. I. Znako duomenimis, buvo sušaudyta apie 1 tūkst. žmonių. V. Antipovui neteko girdėti, kad akcijoje būtų dalyvavę ir lietuviai²¹⁴. Greičiausiai jų minimi suomiai iš tikrųjų buvo lietuviai. M. Botvinnikas teigia, kad 1941 m. gruodžio 25–28 d. vykusios akcijos metu buvo nužudyta apie 940–1000 žmonių²¹⁵. K. Adomaičio duomenimis, Berezine buvo sušaudyta daugiau kaip 1 tūkst. žmonių²¹⁶. J. Plungė, neigdamas vokiečių dalyvavimą šaudyme, teigia, kad buvo sušaudyta apie 500–600 žmonių²¹⁷. Atsižvelgiant į visa tai, taip pat į faktą, jog žydus šaudė ir vokiečiai, galima teigti, kad lietuvių bataliono kariai 1941 m. gruodžio 25–28 d. galėjo sušaudyti vidutiniškai apie 500 žmonių, t. y. apie 25 proc. Berezino žydų geto kalinių (jų buvo apie 2 tūkst.).

BATALIONAS 1942–1945 m.

Nuo 1942 m. pradžios lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono veiklos specifika pakito, jis nebebuvo naudojamas masinėms žydų ir karo belaisvių žudynėms. Bataliono kariai ėjo sargybas, dalyvavo kovos veiksmuose prieš partizanus. Iki 1942 m. rudens lietuvių batalionas buvo dislokuotas Minske. Dalis bataliono karių saugojo netoli Minsko buvusius durpynus nuo partizanų, prižiūrėjo, kad vietos gyventojai atliktų jiems skirtą prievolę – po dvi savaites dirbtų durpyne²¹⁸. Taip pat bataliono kariai dalyvavo akcijose prieš partizanus. Batalionas 1942 m. rudenį automašinomis važiavo Smolevičių miesto kryptimi. Smolevičiuose lietuvių bataliono kariai buvo persodinti į prekinį ešeloną ir išvyko į miškų apaugusią vietovę, per kurią ėjo geležinkelis. Nuvažiavęs keletą kilometrų ešelonas sustojo, bataliono kariams buvo įsakyta apsupti namą prie miško. Iš namo pradėjo šaudyti, lietuvių batalionas atiden-gė atsakomąją ugnį. Kariai įsiveržė į namą ir rado negyvą žmogų, iš jo buvo paimtas pistoletas. Per susišaudymą žuvo lietuvių bataliono karys ir vokietis. Po to bataliono kariai susėdo į ešeloną ir grįžo į Smolevičius, iš ten – į Minską²¹⁹.

Borisovo rajono Volokių ir Mstyžiaus kaimų (kaimai neturėjo konkrečios skiriamosios ribos) apylinkėse prie Polik ežero 1942 m. rudenį veikė partizanų brigada „Dėdė Kolia“, kuriai vadovavo Piotras Lopatinas. Dalis šios brigados partizanų, taip pat partizanų desantininkų 1942 m. spalio 3 d., šeštadienį, atvyko į Volokių ir Mstyžiaus kaimus ir apsigyveno kaimų gyventojų namuose²²⁰. Spalio 4 d., sekmadienį, maždaug apie 12–13 val. Begomlio keliu į Volokių ir Mstyžiaus kaimus atvyko mjr. A. Impulevičiaus vadovaujami lietuvių 2(12)-ojo policijos bataliono kariai. Kartu su jais buvo latvių ir vokiečių batalionų kariai, kurie po

susišaudymo su partizanais užėmė šiuos kaimus²²¹. Vėliau lietuviai, latviai ir vokiečiai pradėjo suiminti kaimų gyventojus. Suimta apie 220–230 vyrų ir keletas moterų. Dalis suimtųjų buvo uždaryti į pieninės punkto (kitais duomenimis – tai buvo duonos kepyklos sandėlis) rūšį, kiti – į daržinę, kuri anksčiau priklausė kaimo tarybai²²². Liudytojas Anatolijus Firago teigė, kad suimtųjų buvo uždaryta ir kaimo tarybos pastate²²³. Taip pat lietuviai kartu su latviais ir vokiečiais suėmė moterų ir vaikų, kuriuos uždarė į kaimo parduotuvės pastatą. Pastatą su žmonėmis ketinta padegti, į parduotuvės langus buvo pridėta šiaudų, šiaudais apdėtas visas pastatas, tačiau ketinimo atsisakyta, moterys ir vaikai buvo paleisti²²⁴. Pieninės ar duonos kepyklos rūsyje uždaryti suimtieji 1942 m. spalio 4 d. buvo sušaudyti prie rūšio pastato ir sumesti į rūšį. Bataliono karys Petras Andriuškevičius matė, kaip pasmerktuosius šaudė vokiečių viršila. Stanislovas Buinevičius teigė, kad prie rūšio buvo sušaudyta gal apie 50 vyrų. Jis mini, jog prie rūšio pasmerktieji buvo atvedami iš kažkokio pastato, juos atvesdavo lietuvių bataliono kariai²²⁵. Galbūt tai buvo A. Firago minimas kaimo tarybos pastatas, kuriame taip pat buvo uždaryta suimtųjų. Daržinė, į kurią buvo suvaryti pasmerktieji, 1942 m. spalio 4 d. naktį buvo padegta. Vokiečiai buvo apsupę daržinę ir šaudė į liepsnojančią pastatą. Į pastatą šaudė ir lietuvių bataliono kariai²²⁶. A. Firago teigė, jog daržinėje degantieji šaukė. Kad jų šauksmų nebūtų girdėti, buvo užvestos automašinos ir be perstojo signalizuojama²²⁷. P. Lencevičiaus teigimu, akcijos metu buvo pakartas vienas vyras²²⁸. J. Jurgis leidinyje „Rytų savanoris“ apie tai rašė: „Prasideda bolševikų banditų belaisvių ir grobio varymas į stovyklą. Tarp sugautųjų buvo belaisvių, buvo keletas ir maskviečių, matyt, desantininkų, kurių vienas, kaip vėliau paaiškėjo, Lietuvoje „vandravojęs“. Na, žinoma, šis buvo atitinkamai pagerbtas:

vietoje sušaudyti – pakartas.“²²⁹ Pasak įvykių liudytojo A. Firago, iš vieno namo išėjo partizanė, kuri laikė rankose kiaušinius. Ji priėjo prie mašinos, lyg norėdama juos perduoti karininkams, išsitraukė pistoletą ir nušovė lietuvių karininką. Paskui mėgino pasislėpti, tačiau buvo pagauta ir nukankinta²³⁰. Žinių, kad šios akcijos metu buvo nužudytas lietuvių karininkas, autoriui surasti nepavyko. Autoriaus nuomone, nužudytasis iš tikrųjų galėjo būti latvių karininkas. Naktį, kai degė daržinė ir lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono kariai nakvojo kaime, atskrido lėktuvas ir numetė 5 bombas, kurios lietuviams žalos nepadarė²³¹. Įvykių liudytojo Vasilijaus Koldenکو duomenimis, šios akcijos metu buvo sušaudyta ir sudeginta maždaug 220–230 žmonių. Tokį nužudytųjų skaičių nustatė Volokių ir Mstyžiaus kaimų gyventojai²³². A. Firago teigimu, vokiečiams ir lietuviams užpuolant kaimą buvo nužudyta apie 10 partizanų, jų kūnai nebuvo aptikti²³³. Tad žuvo iš viso apie 230–240 Volokių ir Mstyžiaus kaimų gyventojų, partizanų. Duomenų apie tai, kiek lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas, vokiečių ir latvių batalionai kiekvienas atskirai nužudė žmonių minėtos akcijos metu, surasti nepavyko. Šių žmonių žūtį reikėtų vertinti daugiau kaip bendrą lietuvių, latvių ir vokiečių batalionų veikimo padarinį. Tad būtų teisinga teigti, kad kiekvienas batalionas galėjo nužudyti maždaug po lygų skaičių pasmerktųjų. Vadinasi, lietuvių policijos 2(12)-ojo bataliono kariai 1942 m. spalio 4 d. nužudė nuo 76 iki 80, imant vidutiniškai, apie 78 Volokių ir Mstyžiaus kaimų gyventojus, partizanus. Po žudynių vokiečių, lietuvių ir latvių kariai atiminėjo iš šių kaimų gyventojų naminius gyvulius, maisto produktus, drabužius, kitus vertingus daiktus²³⁴. Kitą dieną akcija prieš partizanus buvo tęsiama. Vokiečių, lietuvių ir latvių batalionų kariai ėjo į aplinkinius miškus, kur įvyko susišaudymas su partizanais²³⁵.

1942 m. spalio mėn. pradžioje lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas iš Minsko buvo perkeltas į Kopylį. Batalionas apsistojo vieno aukšto mūriniame name miesto viduryje. Bataliono kariai saugodavo vokiečius, kurie vykdavo į kaimus atiminėti iš gyventojų maisto produktų. Saugodavo, kad neužpultų partizanai²³⁶. 1942 m. spalio 28 d. bataliono kariai, vadovaujami mjr. A. Impulevičiaus, kartu su vokiečių karininkais ir kariais vyko į ūkį „Rim“ 5–6 km atstumu nuo Kopylio. Bataliono kariai privalėjo saugoti vokiečius, kurie iš ūkio turėjo išvaryti gyvulius, pasiimti maisto produktų. Partizanai norėjo sukliudyti išvaryti gyvulius, puolė lietuvių batalioną ir vokiečius. Bataliono kariai, kurie buvo apsupę ūkį, atsišaudydami pasitraukė, vokiečiai gyvulius spėjo išsivaryti. Per susišaudymą partizanai nukovė 1-osios Kp viršilą Petrauską, du bataliono kariai buvo sužeisti, vienas jų – Krasinskas – vėliau mirė²³⁷. Kopylyje į akcijas prieš partizanus dažnai išvykdavo j. ltn. A. Gecevičiaus vadovaujamos jagdkomandos nariai²³⁸. 1942 m. rudenį Kopylyje buvo sugauti trys sovietų partizanai. Juos Kopylyje prie cerkvės, kitais duomenimis – už miesto, sušaudė jagdkomandos nariai²³⁹. 1942–1943 m. žiemą buvo gauta informacijos, kad maždaug 20–30 km atstumu nuo Kopylio (Pinsko pelkėse) susitelkė didelės partizanų pajėgos. Lietuvių policijos 2(12)-asis ir 15-asis batalionai, latvių kuopa ir vokiečių kariai vykdė partizanų paiešką. M. Migonis su virtuve taip pat ten vyko, jis saugojo virtuvę. Minėtos pajėgos miškuose susidūrė su partizanų pajėgomis, prasidėjo mūšis, kurio metu buvo sužeista apie 12 bataliono karių²⁴⁰.

Lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas Kopylyje išbuvo iki 1943 m. sausio mėn. 1943 m. sausio mėn. Šacko partizanai nužudė apie 15 vokiečių policininkų. Po to 1-oji ir 2-oji Kp buvo perkeltos į Šacką, o 3-oji Kp liko Kopylyje. Šacke batalionas išbuvo

iki tų metų balandžio pradžios. Bataliono kariai saugojo vokiečius, kurie vykdavo į kaimus atiminėti iš gyventojų maisto produktų, taip pat saugojo durpynus²⁴¹. Martyno Kačiulio teigimu, 1943 m. pradžioje į Šacką buvo atvežti du sužeisti partizanai. Sanitaras J. Šalčiūnas perrišo jiems žaizdas ir jie buvo paguldyti ambulatorijos koridoriuje. Sužeistuosius tardė vokiečių karininkas kartu su j. ltn. A. Gecevičiumi. Po tardymo atėjo du kareiviai su neštuvais, išnešė sužeistuosius į lauką prie tvarto ir išvertė ant žemės. Netrukus atėjo pistoletais ginkluoti 1-osios Kp kareiviai Petras Jankūnas ir Leonas Šimonis ir partizanus sušaudė. Vėliau vietos gyventojai nužudytočius užkasė²⁴². K. Adomaitis mini, kad Šacke lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas vyko į operaciją prieš sovietų partizanus. Buvo sugauti du partizanai, kurie buvo sušaudyti prie miestelio²⁴³.

1943 m. sausio 23 d. buvo sudegintas Uzdos rajono Rudkovo kaimas (daugiau kaip 10 namų), sunaikinta nuo 25 iki 30 kaimo gyventojų, kurie buvo įtariami palaikę ryšius su partizanais. Prieš tai netoli kaimo įvyko susirėmimas tarp vokiečių ir partizanų, kurio metu vokiečiai patyrė didelių nuostolių. Šioje akcijoje dalyvavo ir lietuviai²⁴⁴. Buvę bataliono kariai Henrikas Salelionis ir Leonas Stonkus teigė, kad 1943 m. pradžioje lietuvių batalionas netoli Šacko apsupo kaimą ir laikė jį apsuptą iki ryto. Rytą bataliono kariai ėjo į kaimą, darė kratas, ieškojo sovietų partizanų. Kaimo gyventojai buvo suvaryti į pastatą, kuris buvo uždegtas. Jame buvę žmonės sudegė. L. Stonkus mini, kad jis matė nušautus 5–6 žmones. Žmones suiminėjo, juos sudegino j. ltn. A. Gecevičiaus vadovaujama jagdkomanda²⁴⁵. Tad galima teigti, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas 1943 m. sausio 23 d. sunaikino nuo 25 iki 30, vidutiniškai apie 27 Rudkovo kaimo gyventojus.

1943 m. pavasarį lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas buvo grąžintas į Minską. Kareiviai buvo išskirstyti ir ėjo sargybas durpynuose, vyko karių dezertyravimas²⁴⁶. Vienais duomenimis, 1943 m. rudenį, kitais duomenimis – 1944 m. vasario mėn. lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas buvo prijungtas prie lietuvių policijos 15-ojo bataliono, kurio vadas buvo mjr. Albinas Levickis²⁴⁷. Iš Minsko 1944 m. birželio 29 d. lietuvių policijos 15-asis batalionas traukėsi Lietuvos kryptimi Lyda–Varėna–Alytus–Marijampolė–Šakiai–Jurbarkas–Tauragė. Kartu traukėsi du ukrainiečių ir baltarusių policijos batalionai. Į Tauragę batalionas atvyko 1944 m. liepos 26 d. ir čia buvo išformuotas. Kareiviai buvo aprenkti vokiškoms vasarinėmis uniformomis ir išsiųsti į Štetiną, o karininkai iš pradžių į Dancigą, vėliau į Adlershorstą. Adlershorste karininkai buvo laikomi apie 2–3 savaites, po to grąžinti į Dancigą statyti priešlėktuvinių slėptuvių. 1944 m. rugsėjo pabaigoje iš Dancigo buvę lietuvių policijos 15-ojo bataliono karininkai buvo atvežti į Telšius, kur buvo formuojami Tėvynės apsaugos pulkai. Dalis karininkų buvo išsiųsti į Sedą ir dalyvavo kariniuose veiksmuose prieš Raudonąją armiją²⁴⁸. Dalis buvusio lietuvių bataliono karių iš Štetino (čia jie gyveno kareivinėse, statė slėptuves nuo bombų, valė iš miesto griuvėsius) buvo išvežti į Italiją. Italijon jie atvyko maždaug 1944 m. rugpjūčio mėn. Iš pradžių jie buvo Veronoje, vėliau perkelti į Bolonę, ten kasė apkasus iki 1945 m. balandžio mėn. Archyviniai duomenys rodo, kad dalis buvusių lietuvių bataliono karių buvo įtraukti į 4-ąją vokiečių parašutininkų diviziją kovai su amerikiečiais. Jie priklausė divizijos darbo batalionams, statė tiltus, kitus įrenginius. Iš vietos gyventojų kariuomenės reikmėms paimdavo gyvulius. A. Gecevičiaus vadovaujama kuopa buvo pasiųsta į frontą ir perėjo į anglų pusę. Vokietijai kapituljavus, lietuvių

kariai pateko amerikiečiams į nelaisvę, buvo laikomi Neapolio karo belaisvių stovykloje, į kurią netrukus atvyko Sovietų Sąjungos atstovai spręsti su repatriacija susijusių klausimų. Dalis bataliono karių pareiškė norą grįžti į Lietuvą. Jie nuo sovietų slėpė savo tarnybos batalione faktus, teigė, kad buvo išvežti priverčiamiesiems darbams į Vokietiją. Dalis jų atsidūrė Donbase, kiti atvyko į Lietuvą²⁴⁹.

IŠVADOS

Vokiečių okupacijos (1941–1944 m.) laikotarpiu Lietuvoje buvo formuojami naciams pavaldūs kariniai-policiniai junginiai, kurie buvo vadinami pagalbinės policijos tarnybos, apsaugos, savisaugos batalionais, savisaugos daliniais ir kitais pavadinimais. Dalis lietuvių karinių-policinių formuočių buvo panaudotos žmonių žudynėms Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje. Kaune 1941 m. rugpjūčio mėn. buvo suformuotas 2-asis PPT batalionas (vadas mjr. A. Impulevičius), kurį naciai 1941 m. spalio mėn. kartu su vokiečių 11-uju rezervinės policijos batalionu išsiuntė į Baltarusijos Minsko sritį kovai su sovietų partizanais. Iš viso išvyko 485 kariai, turintys karininkų, puskarininkų ir kareivių laipsnius. Žmonių naikinimo akcijose dalyvavo apie 450 lietuvių bataliono karių, t. y. visos trys bataliono kuopos.

Nacių okupacinė valdžia okupuotose Rytų teritorijose vykdė žydų persekiojimo ir naikinimo politiką. Lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas buvo panaudotas vokiečių okupacijos pradžioje Baltarusijos Minsko srities miestuose ir miesteliuose įsteigtų žydų getų kalinių naikinimui. 1941 m. spalio, lapkričio ir gruodžio mėn. batalionas daugiau nei penkiolikoje Baltarusijos vietovių sunaikino 15 452 žydus. „Visuotinės lietuvių enciklopedijos“ duomenimis, vokiečių

okupacijos laikotarpiu Baltarusijoje žuvo apie 0,8 mln.²⁵⁰, o Ch. Gerlacho – nuo 500 tūkst. iki 550 tūkst. Baltarusijos žydų²⁵¹. Iš šių duomenų galima daryti išvadą, kad lietuvių batalionas sunaikino nuo 1,93 proc. iki 3,09 proc. visų per vokiečių okupacijos laikotarpį Baltarusijoje nužudytų žydų. Žydų žudynėse dalyvavo visų trijų bataliono kuopų kariai.

Batalionas taip pat buvo panaudotas karo belaisvių stovyklų kalinių žudynėms. 1941 m. spalio ir lapkričio mėn. maždaug šešių akcijų metu batalionas sunaikino ne mažiau kaip 2360 Minsko karo belaisvių stovyklos Nr. 352 kalinių, t. y. apie 1,98 proc. (iš 119 tūkst.) per visą vokiečių okupacijos laikotarpį šioje stovykloje nužudytų kalinių. Belaisvių naikinimo akcijose dalyvavo visos trys lietuvių bataliono kuopos.

Nuorodos

¹ J. Vicas, *SS tarnyboje: Dokumentinis leidinys apie lietuvių apsaugos dalių įvykdytus nusikaltimus*, Vilnius, 1961.

² *Kaltina nužudytieji*, Vilnius, 1963, p. 103–207.

³ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1965, d. 1, 1973, d. 2; *Nacionalistų talka hitlerininkams*, Vilnius, 1970.

⁴ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 69–79, 307–323.

⁵ S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 122–168; P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, Vilnius, 1998; R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos ir SSRS karo metu (1941–1945)“, *Karo archyvas*, 2004, t. 19, p. 179–343; to paties, „Lietuvos kariai savisaugos batalionuose (1941–1944)“, *Lietuvos archyvai*, 1998, Nr. 11, p. 38–71; A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998; to paties, „Lietuvių viešoji policija ir policijos batalionai (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 81–104; to paties, „Lietuvių policijos batalionai ir holokaustas“, *Lietuvos žydų tragedija. Konferencijos, skirtos Holokaustui paminėti, medžiaga 2001 m. rugsėjo 19 d.*, Vilnius, 2001, p. 39–52; Henry L. Gaidis, *A History of the Lithuanian Military Forces in World War II 1939–1945*, Chicago, 1998.

Naciai okupuotose Rytų teritorijose persekiojo ir naikino partizanus, su jais ryšius palaikiusius asmenis, pagrindininkus, paprastus gyventojus. Šiems tikslams jie panaudojo ir lietuvių policijos 2(12)-ąjį batalioną. Batalionas 1941–1943 m. daugiau nei dešimtyje vietovių sunaikino 209 žmones. Žudynėse dalyvavo visų trijų bataliono kuopų kariai. Apibendrinant galima teigti, kad lietuvių policijos 2(12)-asis batalionas 1941–1943 m. sunaikino 18 021 žmogų. Ch. Gerlacho duomenimis, vokiečių okupacijos laikotarpiu Baltarusijoje buvo sunaikinta nuo 1,6 mln. iki 1,7 mln. žmonių²⁵². Vadinas, lietuvių batalionas sunaikino maždaug nuo 1,06 proc. iki 1,126 proc. per visą okupacijos laikotarpį Baltarusijoje nužudytų žmonių.

⁶ Ch. Gerlach, *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941 bis 1944*, Hamburg, 1999.

⁷ R. Hilberg, *Nusikaltėliai. Aukos. Stebėtojai. Žydų tragedija 1933–1945*, Vilnius, 1999.

⁸ M. Dean, *Collaboration in the Holocaust. Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–1944*, New York, 2000; to paties, „Lietuvių dalyvavimas masinėse žydų žudynėse Baltarusijoje ir Ukrainoje“, *Akiračiai*, 1998, vasaris, Nr. 2(296), p. 6–9.

⁹ K. Stang, *Kollaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden*, Frankfurt am Main, 1996.

¹⁰ М. Ботвинник, *Памятники геноцида евреев Беларуси*, Минск, 2000.

¹¹ Apie šį batalioną plačiau žr.: S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 122–168.

¹² S. Knezys, op. cit., p. 127–135, 150; A. Bubnys, „Lietuvių policijos 1(13)-asis batalionas ir žydų žudynės 1941 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2006, Nr. 2(20), p. 33–34; *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai. 1941 m. birželio 24 d.–rugsėjo 4 d.*, Vilnius, 2001, p. 18; P. Stankeras, op. cit., p. 127–128, 221; A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva*, p. 114; 1941 m. rugpjūčio 1 d. TDA bataliono

sudėties žinios, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-1444, ap. 2, b. 5, l. 1; 11-ojo policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio 1941 m. rugpjūčio 6 d. raštas Lietuvos miesto komendantui ponui kpt. Kviecinskui, *ibid.*, ap. 1, b. 18, l. 125.

¹³ 11-ojo policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio 1941 m. rugpjūčio 6 d. raštas Lietuvos miesto komendantui ponui kpt. Kviecinskui, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 125.

¹⁴ Kauno komendanto 1941 m. rugpjūčio 6 d. raštas mjr. F. Lechthaleriui, *ibid.*, l. 128.

¹⁵ 1941 m. rugpjūčio 7 d. įsakymas PPT batalionui Nr. 41, *ibid.*, ap. 2, b. 1a., l. 64.

¹⁶ 11-ojo policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio 1941 m. rugpjūčio 7 d. raštas Lietuvos miesto komendantui ponui kpt. Kviecinskui, *ibid.*, ap. 1, b. 18, l. 124.

¹⁷ 1941 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas PPT batalionui Nr. 1, *ibid.*, b. 3, l. 113.

¹⁸ 1-ojo PPT bataliono vado 1941 m. rugpjūčio 22 d. raportas Kauno komendantui, *ibid.*, b. 18, l. 177.

¹⁹ 2-ojo PPT bataliono vado 1941 m. rugpjūčio 20 d. raportas Kauno komendantūrai, *ibid.*, l. 176.

²⁰ 1941 m. rugpjūčio 26 d., rugsėjo 1, 2 ir 10 d. įsakymai 2-ajam PPT batalionui Nr. 1, Nr. 7, Nr. 8 ir Nr. 16, *ibid.*, b. 3, l. 113–116, 122–123, 132.

²¹ *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, Hamburg, 2002, S. 136; R. Hilbergas, *op. cit.*, p. 76; Ch. Gerlach, *op. cit.*, S. 610–611.

²² *Ibid.*, S. 611.

²³ *Ibid.*, S. 611–612.

²⁴ 1941 m. spalio 6 d. įsakymas 2-ajam PPT batalionui Nr. 42, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159.

²⁵ A. Bubnys, „Lietuvių policijos batalionai ir holokaustas“, p. 49.

²⁶ 1941 m. spalio 6 ir birželio 13 d. įsakymai 2-ajam PPT batalionui Nr. 42, Nr. 44, 1941 m. gruodžio 6 d. įsakymas 2-ajam apsaugos batalionui Nr. 59, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159–163, 165, 334.

²⁷ J. Ūselio 1962 m. sausio 8 ir 10 d., K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d., J. Nacevičiaus 1961 m. balandžio 13 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 38–39, 122, 307–308; J. Arlauskio 1948 m. rugpjūčio 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 134; K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 10; M. Sutkaus 1961 m. birželio 2 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 1286, l. 39.

²⁸ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 310.

²⁹ 1941 m. spalio 28 d. įsakymas 2-ajam apsaugos batalionui Nr. 48, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 320; Trumpa istorinė pažyma apie 2/12 policijos batalioną, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 6–7.

³⁰ *Geležinis Vilkas*, Vilnius, 1965, p. 102.

³¹ Lietuvos nacionalistų partijos 1941 m. lapkričio 7 d. raštas pirmajam generaliniam tarėjui ir vidaus reikalų generaliniam tarėjui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 5, l. 8–9.

³² Ch. Gerlach, *op. cit.*, S. 612.

³³ Baltarusijos komendanto 1941 m. spalio 19 d. pranešimas apie padėtį Baltarusijoje nuo 1941 m. spalio 1 d. iki spalio 15 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 13–14.

³⁴ S. Podolnik ir V. Tropaško 1962 m. kovo 23 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 5, l. 117–119; M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 45–46, 76–77, 91.

³⁵ *Ibid.*, c. 45–46, 76.

³⁶ S. Podolnik 1962 m. kovo 23 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 118.

³⁷ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 77, 91.

³⁸ J. Davalgos 1961 m. spalio 25, 27 d. ir lapkričio 2 d. tardymo protokolai, K. Ūzo ir Z. Kemzūros 1962 m. birželio 7 d., K. Ūzo ir J. Knyrimo 1962 m. birželio 7 d., J. Davalgos ir P. Plančiūno 1962 m. gegužės 25 d. akistatos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 2, l. 23, 34–35, 44–45; t. 5, l. 173, 211–212, 240; M. Dudėno 1963 m. liepos 4 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 67–68; J. Plungės 1979 m. balandžio 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 84–85; K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d., P. Stanio 1978 m. gruodžio 27 d., S. Varno 1978 m. gruodžio 29 d., S. Buinevičiaus 1979 m. kovo 13 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 11, 83–84, 93–94, 281–282.

³⁹ S. Podolnik ir V. Tropaško 1962 m. kovo 23 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 117–119.

⁴⁰ J. Plungės 1979 m. balandžio 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 85.

⁴¹ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 45–46, 76, 91.

⁴² P. Stanio 1978 m. gruodžio 27 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1285, l. 212.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ S. Varno 1978 m. gruodžio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 94.

⁴⁵ Baltarusijos komendanto 1941 m. spalio 19 d. pranešimas apie padėtį Baltarusijoje nuo 1941 m. spalio 1 d. iki spalio 16 d., *ibid.*, ap. 58, b. 47439/3, t. 2, l. 109–111.

⁴⁶ Ch. Gerlach, op. cit., S. 612.

⁴⁷ Z. Kemzūros 1961 m. spalio 9 d., J. Knyrimo 1961 m. spalio 11 d., B. Gaižausko 1962 m. kovo 2 d., P. Tinterio 1962 m. vasario 22 d., K. Ūzo 1961 m. vasario 17 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 98–99, 288–289; t. 2, l. 184–185; t. 3, l. 111, 231; J. Plungės 1979 m. balandžio 4 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47745/3, t. 2, l. 79–80.

⁴⁸ Z. Kemzūros 1961 m. spalio 9 d., J. Knyrimo 1961 m. spalio 11 d., B. Gaižausko 1962 m. kovo 2 d., K. Ūzo 1961 m. vasario 17 d., S. Varno 1962 m. gegužės 5 d., S. Nėniaus 1961 m. gruodžio 1 d., S. Turšatovos, K. Jermako ir E. Makarevič 1962 m. kovo 24 d. tardymo protokolai, teismo posėdžio 1962 m. spalio (10–20) d. protokolai, ibid., t. 1, l. 99–100, 287–288; t. 2, l. 185–186; t. 3, l. 111–112; t. 4, l. 169–171, 258–259; t. 5, l. 120–125; t. 9, l. 260; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 61–62; J. Plungės 1979 m. balandžio 4 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47745/3, t. 2, l. 80–81.

⁴⁹ М. Ботвинник, op. cit., c. 45–46, 76, 90–91.

⁵⁰ Ibid., c. 45, 76, 90.

⁵¹ M. Kačiulio 1980 m. liepos 14 d., E. Guogos 1982 m. vasario 24 d., B. Stimburio 1982 m. vasario 23 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 68–69, 217, 229; M. Kačiulio 1982 m. rugpjūčio 16 d., E. Guogos 1982 m. rugpjūčio 19 d. tardymo protokolai, ibid., b. 1160, l. 11, 18–19, 98, 134–135; J. Plaščinskio 1981 m. vasario 19 d. tardymo protokolai, ibid., b. 1287, l. 24; J. Vuosaičio 1961 m. balandžio 24 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 278–279.

⁵² E. Guogos 1982 m. vasario 24 d., B. Stimburio 1982 m. vasario 23 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 46, b. 1159, l. 217, 229; M. Kačiulio 1982 m. rugpjūčio 16 d., S. Gervino 1982 m. rugpjūčio 18 d. tardymo protokolai, ibid., b. 1160, l. 12, 66.

⁵³ М. Ботвинник, op. cit., c. 90; Rudensko komisijos 1944 m. spalio 10 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 4, l. 8.

⁵⁴ M. Sutkaus 1948 m. rugpjūčio 11 d. tardymo protokolai, ibid., b. 11238/3, t. 1, l. 17–18.

⁵⁵ Ch. Gareliko 1962 m. vasario 23 d., K. Germanovičiaus 1962 m. kovo 22 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 5, l. 129–130; M. Ботвинник, op. cit., c. 59.

⁵⁶ 11-ojo rezervinės policijos bataliono 1941 m. spalio 21 d. operatyvinis pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 3.

⁵⁷ Baltarusijos komendanto 1941 m. spalio 19 d. ataskaita apie padėtį Baltarusijoje nuo 1941 m. spalio 1 d. iki spalio 15 d., ibid., b. 47760/3, t. 5, l. 255.

⁵⁸ J. Ūselio 1962 m. sausio 25 d. tardymo protokolai, K. Adomaičio ir J. Davalgos 1962 m. birželio (?) d., K. Adomaičio ir Prano Plančiūno 1962 m. birželio 13 d. akistatos protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 3, l. 56–60; t. 5, l. 236, 244.

⁵⁹ J. Ūselio 1962 m. sausio 25 d., Ch. Gareliko 1962 m. kovo 23 d., K. Germanovičiaus 1962 m. kovo 22 d., V. Griškalausko 1962 m. vasario 14 d. tardymo protokolai, K. Adomaičio ir Z. Kemzūros 1962 m. birželio (?) d., K. Adomaičio ir J. Davalgos 1962 m. birželio (?) d. akistatos protokolai, ibid., t. 3, l. 59; t. 4, l. 114; t. 5, l. 129, 131–132, 180, 236.

⁶⁰ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 311–312.

⁶¹ J. Kučinskajos ir S. Janovskajos 1979 m. balandžio 21 d. tardymo protokolai, 1979 m. birželio 14 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 193–198; t. 6, l. 138.

⁶² J. Plungės 1979 m. balandžio 16 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47745/3, t. 2, l. 88.

⁶³ *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 227.

⁶⁴ Komisijos 1944 m. liepos mėn. aktas dėl Stalage Nr. 352 ir jo apylinkėse nužudytų asmenų, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 54–60.

⁶⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 312.

⁶⁶ J. Plungės 1979 m. balandžio 16 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 89.

⁶⁷ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 312.

⁶⁸ S. Arštikaičio 1962 m. vasario 19 d. tardymo protokolai, J. Knyrimo ir S. Arštikaičio 1962 m. birželio 5 d. akistatos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 270–272; t. 5, l. 207–208.

⁶⁹ J. Vėsos 1962 m. sausio 24 d. tardymo protokolai, ibid., t. 3, l. 355.

⁷⁰ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 312.

⁷¹ M. Kačiulio 1980 m. liepos 14 d., 1982 m. rugpjūčio 16 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 70–71; b. 1160, l. 12.

⁷² M. Kačiulio 1979 m. balandžio 5 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 25.

⁷³ J. Ūselio 1962 m. sausio 26 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 3, l. 62–64.

⁷⁴ E. Guogos 1961 m. rugpjūčio 7 d. tardymo protokolai, ibid., l. 321–322.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ J. Ūselio 1962 m. sausio 26 d. tardymo protokolai, ibid., t. 3, l. 62–64.

⁷⁷ B. Juočio 1962 m. kovo 3 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 4, l. 22–23.

⁷⁸ B. Stimburio 1962 m. gegužės 22 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 3–4.

⁷⁹ Komisijos 1944 m. liepos mėn. aktas dėl Stalage Nr. 352 ir jo apylinkėse nužudytų asmenų, *ibid.*, t. 6, l. 54–60.

⁸⁰ J. Rutkausko 1961 m. lapkričio 18 d. ir 1981 m. sausio 27 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 3, l. 336–338; ap. 46, b. 1287, l. 20.

⁸¹ S. Gervino 1962 m. vasario 14 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 4, l. 56–58.

⁸² I. Marščako 1962 m. kovo 22 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 5, l. 135; M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41.

⁸³ Dzeržinsko komisijos 1944 m. spalio 31 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 89.

⁸⁴ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41.

⁸⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 313.

⁸⁶ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 31 d. ir spalio 4 d., J. Knyrimo 1961 m. spalio 9 d., K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d., S. Buinevičiaus 1961 m. rugsėjo 2 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 83–84, 94–95, 280–282; t. 3, l. 126, 153; M. Dudėno 1963 m. liepos 4 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 65–66; M. Sutkaus 1948 m. rugpjūčio 16 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 21; P. Stanio 1978 m. gruodžio 27 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 84, 87.

⁸⁷ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41, 65–66.

⁸⁸ I. Marščako ir A. Jelizarovos 1962 m. kovo 22 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 135–137.

⁸⁹ K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 3, l. 126.

⁹⁰ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41, 65–66.

⁹¹ A. Jelizarovos 1962 m. kovo 22 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 138.

⁹² Dzeržinsko komisijos 1944 m. spalio 31 d. aktas, *ibid.*, t. 6, l. 89.

⁹³ 1941 m. lapkričio 17 d. įsakymas 2-ajam apsaugos batalionui Nr. 54, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 328–329.

⁹⁴ P. Lencevičiaus 1961 m. rugsėjo 13 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 178.

⁹⁵ E. Mazūros 1962 m. vasario 12 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 241–242.

⁹⁶ P. Lencevičiaus 1945 m. birželio 30 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 8, l. 19–20.

⁹⁷ *Ibid.*, l. 20.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41, 66.

¹⁰⁰ *Ibid.*, c. 66.

¹⁰¹ *Ibid.*, c. 49; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 139; *Enzyklopädie des Holocaust*, Frankfurt am Main, 1998, Bd. 2, S. 995; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, Мінск, 1990, c. 386.

¹⁰² М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 50.

¹⁰³ J. Ūselio 1962 m. sausio 23 d., A. Vasausko 1961 m. rugpjūčio 9 d. tardymo protokolai, teisiamojo posėdžio 1962 m. spalio (10–20) d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 52–54; t. 4, l. 71–72; t. 9, l. 187; Z. Noliaus-Biliūno 1983 m. gruodžio 14 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-15195, l. 155–156.

¹⁰⁴ J. Ūselio 1962 m. sausio 23 d., J. Levicko 1961 m. liepos 24 d., A. Vasausko 1961 m. rugpjūčio 9 d., Z. Noliaus-Biliūno 1961 m. balandžio 19 d. tardymo protokolai, J. Ūselio ir V. Griškalausko 1962 m. vasario 15 d. akistatos protokolas, teisiamojo posėdžio 1962 m. spalio (10–20) d. protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 53–54; t. 4, l. 63–64, 72, 103–104; t. 5, l. 282–283; t. 9, l. 187; Z. Noliaus-Biliūno 1983 m. gruodžio 14 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-15195, l. 155–156; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 142–143.

¹⁰⁵ М. Ботвинник, *op. cit.*, c. 50.

¹⁰⁶ Nesvyžiaus komisijos 1945 m. vasario 4 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 83.

¹⁰⁷ J. Ūselio ir V. Griškalausko 1962 m. vasario 15 d. akistatos protokolas, *ibid.*, t. 5, l. 283.

¹⁰⁸ J. Ūselio 1962 m. sausio 23 d. ir birželio 11 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 3, l. 53, 95.

¹⁰⁹ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 28 d. ir spalio 4 d., J. Knyrimo 1961 m. spalio 6 d., J. Davalgos 1961 m. spalio 31 d., J. Ūselio 1962 m. sausio 19 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 1, l. 80–81, 93–94, 277–279; t. 2, l. 37–38; t. 3, l. 45–46; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 60; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 475.

¹¹⁰ Брускина, Мария Борисовна, http://ru.wikipedia.org/wiki/Брускина,_Мария_Борисовна; А. Плакс, „Поможем восстановить справедливость!“, <http://www.kackad.com/article.asp?article=598>; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 475.

¹¹¹ *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 475.

¹¹² Ibid., S. 476–477; nuotraukos, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 21; t. 9, l. 199; K. Ūzo 1979 m. gegužės 9 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 46, b. 1285, l. 20.

¹¹³ A. Trusovos 1962 m. kovo 16 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 140; Брускина, Мария Борисовна, http://ru.wikipedia.org/wiki/Брускина,_Мария_Борисовна; А. Плакс, „Поможем восстановить справедливость!“, <http://www.kackad.com/article.asp?article=598>.

¹¹⁴ J. Knyrimo 1961 m. spalio 6 d., K. Ūzo 1961 m. sausio 17 d., K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d., Z. Juodžio 1961 m. rugsėjo 15 d., A. Trusovos 1962 m. kovo 16 d. tardymo protokolai, nuotraukos, ibid., t. 1, l. 279; t. 3, l. 114, 123, 161–162; t. 5, l. 140; t. 6, l. 25; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 60; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 478.

¹¹⁵ K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 123.

¹¹⁶ Nuotraukos, ibid., t. 6, l. 24; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges*, S. 479.

¹¹⁷ Ibid., S. 480; nuotraukos, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 23; D. Sirotino 1979 m. balandžio 29 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47745/3, t. 3, l. 232.

¹¹⁸ J. Ūselio 1962 m. sausio 19 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47386/3, t. 3, l. 47.

¹¹⁹ J. Knyrimo 1961 m. spalio 6 d., K. Ūzo 1961 m. sausio 17 d., K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. ir 1962 m. vasario 28 d. tardymo protokolai, K. Ūzo ir J. Knyrimo 1962 m. birželio 7 d. akistatos protokolas, ibid., b. 47386/3, t. 1, l. 278; t. 3, l. 114, 123, 137; t. 5, l. 213–214.

¹²⁰ J. Ūselio 1962 m. birželio 11 d., K. Ūzo 1961 m. sausio 17 d., K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. tardymo protokolai, ibid., t. 3, l. 96, 114, 123–124.

¹²¹ D. Sirotino 1962 m. kovo 17 d. tardymo protokolas, ibid., t. 5, l. 144–145.

¹²² G. Šmirkovičiaus 1962 m. kovo 24 d. tardymo protokolas, ibid., t. 5, l. 146; M. Ботвинник, op. cit., c. 51–53.

¹²³ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 314.

¹²⁴ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 30 d., M. Migonio 1961 m. liepos 21 d., S. Mineikio 1961 m. gegužės 25 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 86–87; t. 3, l. 296; t. 4, l. 14; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d., S. Buinevičiaus 1961 m. rugsėjo 2 d., L. Mickevičiaus 1961 m. rugsėjo 1 d., J. Knyrimo

1961 m. rugsėjo 9 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 62, 131, 139, 165; J. Dainelio 1948 m. sausio 16 d. tardymo protokolas, ibid., b. 11238/3, t. 1, l. 54.

¹²⁵ Teisiamojo posėdžio 1962 m. spalio (10–20) d. protokolas, ibid., b. 47386/3, t. 9, l. 196.

¹²⁶ M. Sutkaus 1948 m. rugpjūčio 16 d. tardymo protokolas, ibid., b. 11238/3, t. 1, l. 23.

¹²⁷ M. Migonio 1949 m. vasario 25 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 46, b. 1285, l. 312.

¹²⁸ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 30 d., L. Mickevičiaus 1961 m. rugsėjo 1 d., S. Buinevičiaus 1961 m. rugsėjo 2 d., K. Majausko 1961 m. vasario 18 d., S. Mineikio 1961 m. gegužės 25 d., A. Butkevičiaus 1947 m. gruodžio 11 d., A. Stragio 1946 m. kovo 1 d., M. Migonio 1949 m. vasario 25 d., Z. Juodžio 1948 m. liepos 27 d., J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 86–87; t. 3, l. 145, 151, 194; t. 4, l. 14; t. 6, l. 135, 201–202, 224, 291, 324; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 62–63; J. Arlausko 1980 m. birželio 3 d., J. Grigonio 1980 m. birželio 4 d., M. Migonio 1980 m. birželio 4 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 46, b. 1159, l. 11–12, 34, 45; S. Buinevičiaus 1961 m. rugsėjo 2 d. tardymo protokolas, ibid., b. 1285, l. 102.

¹²⁹ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 315–316.

¹³⁰ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 30 d., J. Knyrimo 1961 m. spalio 9 d., L. Mickevičiaus 1961 m. rugsėjo 1 d., S. Buinevičiaus 1961 m. rugsėjo 2 d., K. Majausko 1961 m. vasario 18 d. tardymo protokolai, K. Ūzo ir J. Knyrimo 1962 m. birželio 7 d. akistatos protokolas, P. Raškausko 1947 m. lapkričio 17 d., A. Stragio 1946 m. kovo 1 d., M. Migonio 1949 m. vasario 25 d., J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 86–87, 282–284; t. 3, l. 145, 151–152, 194; t. 5, l. 212; t. 6, l. 130–131, 201–202, 224, 324; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 63–64; M. Sutkaus 1948 m. rugpjūčio 16 d. tardymo protokolas, ibid., b. 11238/3, t. 1, l. 20; J. Grigonio 1983 m. rugsėjo 28 d. paaiškinimas, ibid., b. P-1519, l. 105–106; J. Arlausko 1980 m. birželio 3 d., J. Grigonio ir M. Migonio 1980 m. birželio 4 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 46, b. 1159, l. 12–13, 34–35, 46; K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d., K. Aržuolaičio 1979 m. kovo 15 d. tardymo protokolai, ibid., b. 1285, l. 12, 75.

¹³¹ M. Ботвинник, op. cit., c. 51, 78.

¹³² Ibid., c. 51–52, 78, 91.

¹³³ Slucko komisijos 1944 m. rugsėjo 29 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 4, l. 42.

¹³⁴ G. Šmirkovičiaus 1962 m. kovo 24 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 5, l. 146–147.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Valstybės saugumo komiteto prie LSSR Ministrų Tarybos 1962 m. birželio 26 d. kaltinamoji išvada, *ibid.*, t. 8, l. 267.

¹³⁷ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 30 d., J. Knyrimo 1961 m. spalio 9 d., A. Stragio 1946 m. kovo 1 d., J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 1, l. 87, 283; t. 6, l. 201–202, 324; K. Ūzo ir P. Raškausko 1947 m. lapkričio 18 d. akistatos protokolai, *ibid.*, b. 12476/3, l. 41; Z. Juodžio 1948 m. liepos 29 d., B. Simanavičiaus 1948 m. birželio 22 d., J. Stanislovaičio 1948 m. liepos 9 d. tardymo protokolai, L. Mickevičiaus ir J. Kardoko 1948 m. liepos 20 d., L. Mickevičiaus ir J. Dainelio 1948 m. rugpjūčio 20 d. akistatos protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 100–101, 198, 210; t. 2, l. 221; J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 15 d., K. Aržuolaičio 1948 m. liepos 14 d., S. Buinevičiaus 1948 m. birželio 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 13188/3, t. 1, l. 78, 154, 178.

¹³⁸ *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 265; Kleck, <http://kleck1127.narod.ru/c-5.html>.

¹³⁹ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41–42, 66–67, 86; V. Zadalino, L. Govšos 1962 m. kovo 21 d., N. Zadalino ir V. Zadalino 1945 m. balandžio 14 d., A. Marenčiaus 1945 m. balandžio 15 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 162, 164–165; t. 6, l. 70–71, 74, 81.

¹⁴⁰ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 86.

¹⁴¹ L. Mickevičiaus 1961 m. rugsėjo 1 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 139; J. Arlauskio 1961 m. rugsėjo 1 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 365.

¹⁴² K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 13.

¹⁴³ V. Zadalino, L. Govšos 1962 m. kovo 21 d., N. Zadalino ir V. Zadalino 1945 m. balandžio 14 d., A. Marenčiaus 1945 m. balandžio 15 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 162, 164–165; t. 6, l. 70–71, 74, 81.

¹⁴⁴ K. Ūzo 1961 m. vasario 17 d., S. Buinevičiaus 1961 m. rugsėjo 2 d., P. Raškausko 1962 m. kovo 7 d., M. Migonio 1961 m. liepos 21 d., J. Grigonio 1961 m. rugsėjo 3 d., J. Arlauskio 1961 m. rugsėjo 1 d., M. Migonio 1949 m. vasario 25 d., Z. Juodžio 1948 m. liepos 27 d., J. Arlauskio 1948 m. rugpjū-

čio 5 d., J. Grigonio 1948 m. rugpjūčio 10 d., J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 3, l. 110, 152–153, 219–220, 296–297, 300–301, 365; t. 6, l. 225, 291, 295–296, 324–325; P. Raškausko 1963 m. liepos 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 150–152; M. Sutkaus 1948 m. rugpjūčio 16 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 20.

¹⁴⁵ N. Zadalino ir V. Zadalino 1945 m. balandžio 14 d., A. Marenčiaus 1945 m. balandžio 15 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 6, l. 71, 74–75, 80–82; N. Pankratovičiaus 1979 m. balandžio 24 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 3, l. 17–19.

¹⁴⁶ P. Raškausko 1947 m. lapkričio 17 d., J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 6, l. 131, 324–325; B. Simanavičiaus 1948 m. birželio 22 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 101; K. Ūzo 1979 m. gegužės 14 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 20.

¹⁴⁷ Klecko komisijos 1945 m. balandžio 12 d. aktas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 6, l. 65.

¹⁴⁸ N. Zadalino ir V. Zadalino 1945 m. balandžio 14 d., A. Marenčiaus 1945 m. balandžio 15 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 71, 74–75, 80–82.

¹⁴⁹ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 41–42, 66–67, 86.

¹⁵⁰ Ibid., c. 86.

¹⁵¹ Valstybės saugumo komiteto prie LSSR Ministrų Tarybos 1962 m. birželio 26 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 8, l. 267–268.

¹⁵² N. Zadalino ir V. Zadalino 1945 m. balandžio 14 d., A. Marenčiaus 1945 m. balandžio 15 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 6, l. 71, 74–75, 80–82.

¹⁵³ Z. Juodžio 1948 m. liepos 27 d., J. Arlauskio 1948 m. rugpjūčio 5 d., J. Stanislovaičio 1948 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 291, 295, 325; P. Raškausko 1947 m. lapkričio 17 d. tardymo protokolai, K. Adomaičio ir P. Raškausko 1947 m. lapkričio 19 d. akistatos protokolai, *ibid.*, b. 12476/3, l. 18, 45; K. Aržuolaičio 1948 m. liepos 14 d., S. Buinevičiaus 1948 m. birželio 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 13188/3, t. 1, l. 154, 178; J. Dainelio 1948 m. rugpjūčio 3 d., B. Simanavičiaus 1948 m. birželio 22 d., S. Gervino 1948 m. liepos 28 d. tardymo protokolai, L. Mickevičiaus ir J. Dainelio 1948 m. rugpjūčio 20 d. akistatos protokolai, J. Kardoko 1948 m. liepos 23 d. tardymo protokolai, L. Mickevičiaus ir J. Kardoko 1948 m. liepos 20 d., S. Gervino ir J. Grigonio 1948 m. rugpjūčio 21 d., J. Arlauskio ir M. Kačiulio 1948 m. rugpjūčio 25 d. akistatos protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 73, 101, 201–202, 219, 231; t. 2, l. 210, 226, 236.

- ¹⁵⁴ Ch. Gerlach, op. cit., S. 617.
- ¹⁵⁵ B. Simonavičiaus ir P. Steponkaus 1948 m. rugpjūčio 25 d. akistatos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238/3, t. 2, l. 242.
- ¹⁵⁶ М. Ботвинник, op. cit., c. 57, 72, 89; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 325.
- ¹⁵⁷ A. Šavrovskio 1962 m. gegužės 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 166–167.
- ¹⁵⁸ J. Knyrimo 1961 m. spalio 11 d. tardymo protokolas, ibid., t. 1, l. 286–287.
- ¹⁵⁹ S. Gervino 1962 m. vasario 13 ir 14 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 4, l. 50–51, 57–58.
- ¹⁶⁰ М. Ботвинник, op. cit., c. 77–78.
- ¹⁶¹ Rudensko komisijos 1944 m. spalio 10 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1287, l. 54.
- ¹⁶² J. Plungės 1979 m. sausio 18 d. ir balandžio 26 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 27–28, 112–113.
- ¹⁶³ *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов*, Иерусалим, 1991, c. 86–87; М. Ботвинник, op. cit., c. 11–21; *Enzyklopädie des Holocaust*, Frankfurt am Main, 1998, Bd. 2, S. 950–951; Bd. 3, S. 1570; Ch. Gerlach, op. cit., S. 625; Минское гетто, <http://www.minskoldnew.com/Getto/Getto.htm>.
- ¹⁶⁴ Ch. Gerlach, op. cit., S. 625.
- ¹⁶⁵ S. Nėniaus 1947 m. rugsėjo 26 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9592/3, l. 48.
- ¹⁶⁶ J. Arlausko 1948 m. liepos 2 d. tardymo protokolas, ibid., b. 11238/3, t. 1, l. 121.
- ¹⁶⁷ М. Ботвинник, op. cit., c. 15; *Черная книга*, Вильнюс, 1993, c. 112–113; Минское гетто, <http://www.minskoldnew.com/Getto/Getto.htm>.
- ¹⁶⁸ *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 2, S. 951.
- ¹⁶⁹ S. Levinos 1962 m. kovo 25 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 115.
- ¹⁷⁰ *Черная книга*, c. 113.
- ¹⁷¹ Ch. Gerlach, op. cit., S. 625.
- ¹⁷² J. Arlausko 1961 m. rugsėjo 1 d., T. Kelpšos 1962 m. balandžio 23 d. tardymo protokolai, J. Ūselio ir T. Kelpšos 1962 m. balandžio 23 d. akistatos protokolas, J. Arlausko 1948 m. rugpjūčio 5 d., P. Lupeikio 1944 m. rugsėjo 20 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 364; t. 4, l. 128–129; t. 5, l. 278; t. 6, l. 293–294; t. 8, l. 5–6.
- ¹⁷³ T. Kelpšos 1962 m. balandžio 23 d., J. Kliuko 1948 m. lapkričio 5 d., A. Juodžio 1947 m. gruodžio 4 d. tardymo protokolai, ibid., t. 4, l. 129; t. 6, l. 183, 264–265.
- ¹⁷⁴ J. Arlausko 1961 m. rugsėjo 1 d., L. Stonkaus 1981 m. kovo 20 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47730/3, t. 2, l. 63; A. Juodžio 1947 m. gruodžio 4 d., P. Lupeikio 1944 m. rugsėjo 20 d. tardymo protokolai, ibid., b. 47386/3, t. 3, l. 364; t. 6, l. 265; t. 8, l. 6.
- ¹⁷⁵ М. Ботвинник, op. cit., c. 21–27; Komisijos 1944 m. liepos 15 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 4, l. 281–285.
- ¹⁷⁶ J. Plungės 1979 m. kovo 23 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47745/3, t. 2, l. 74–76.
- ¹⁷⁷ Ibid., l. 76–77.
- ¹⁷⁸ S. Nėniaus 1947 m. rugsėjo 26 d. tardymo protokolas, ibid., b. 9592/3, l. 48.
- ¹⁷⁹ М. Ботвинник, op. cit., c. 16; *Черная книга*, c. 114; Минское гетто, <http://www.minskoldnew.com/Getto/Getto.htm>.
- ¹⁸⁰ М. Ботвинник, op. cit., c. 16; *Черная книга*, c. 114.
- ¹⁸¹ *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 2, S. 951.
- ¹⁸² *Черная книга*, c. 115.
- ¹⁸³ Ch. Gerlach, op. cit., S. 625.
- ¹⁸⁴ J. Knyrimo 1961 m. spalio 6 d., J. Davalgos 1961 m. spalio 25 d. ir lapkričio 2 d., Z. Juodžio 1961 m. rugsėjo 3 d., S. Varno 1962 m. gegužės 5 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 274–276; t. 2, l. 24–25, 45–46; t. 3, l. 159–160, 168; S. Varno 1978 m. gruodžio 29 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 46, b. 1285, l. 94–95.
- ¹⁸⁵ J. Knyrimo 1961 m. spalio 6 d., J. Davalgos 1961 m. spalio 25 d. tardymo protokolai, ibid., ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 275–276; t. 2, l. 24; B. Simonavičiaus 1948 m. liepos 22 d. ir rugpjūčio 4 d., P. Eimučio 1948 m. rugpjūčio 6 d. tardymo protokolai, ibid., b. 11238/3, t. 1, l. 100–101, 106–107, 254; J. Stanislavaičio 1948 m. kovo 15 d. tardymo protokolas, ibid., b. 13188/3, t. 1, l. 79.
- ¹⁸⁶ Z. Juodžio 1961 m. rugsėjo 3 d. tardymo protokolas, ibid., b. 47386/3, t. 3, l. 159–160.
- ¹⁸⁷ М. Ботвинник, op. cit., c. 32–34, 60; *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944)*, c. 136–137; D. Egofo 1947 m. vasario 28 d. tardymo protokolas, 1945 m. rugsėjo 12 d. aktas Nr. 5, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 157; t. 6, l. 86–87.
- ¹⁸⁸ D. Egofo 1947 m. vasario 28 d. tardymo protokolas, ibid., t. 5, l. 157–158.
- ¹⁸⁹ Ibid., l. 158–161.

¹⁹⁰ M. Epštein 1981 m. kovo 20 d. tardymo protokolas, 1981 m. kovo 20 d. apžiūros protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1287, l. 71, 81–82; M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 33–34, 61.

¹⁹¹ *Ibid.*, c. 34.

¹⁹² *Ibid.*

¹⁹³ A. Butkevičiaus 1947 m. gruodžio 11 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 12476/3, l. 67–68.

¹⁹⁴ S. Nėniaus 1947 m. gruodžio 24 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 95.

¹⁹⁵ J. Arlausko 1948 m. liepos 9 d. ir rugpjūčio 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 126, 137.

¹⁹⁶ K. Ūzo 1979 m. gegužės 14 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 20.

¹⁹⁷ P. Stanio 1978 m. gruodžio 27 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 87–88; K. Adomaičio 1979 m. gegužės 10 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 59–60.

¹⁹⁸ J. Plungės 1979 m. gegužės 29 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 108.

¹⁹⁹ Valstybės saugumo komiteto prie LSSR Ministrų Tarybos 1962 m. birželio 26 d. kaltinamoji išvada, *ibid.*, b. 47386/3, t. 8, l. 277.

²⁰⁰ J. Rutkausko 1961 m. lapkričio 18, 22 d. ir 1981 m. sausio 27 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 28916/3, l. 86–87; b. 47386/3, t. 3, l. 335–336; ap. 46, b. 1287, l. 19–20.

²⁰¹ J. Rutkausko 1961 m. lapkričio 16 ir 22 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 28916/3, l. 79, 87–88.

²⁰² M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 98; *Enzyklopädie des Holocaust*, Bd. 1, S. 153; Ch. Gerlach, *op. cit.*, S. 622; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 60–61; Baranoviči, <http://www.eleven.co.il/article/10401>.

²⁰³ Z. Noliaus-Biliūno 1961 m. balandžio 19 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 4, l. 102–103.

²⁰⁴ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 42, 56, 67, 86; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 249.

²⁰⁵ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 42.

²⁰⁶ L. Gilčiko 1981 m. gegužės 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1287, l. 63–66.

²⁰⁷ N. Moroz 1981 m. gegužės 12 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 60–61.

²⁰⁸ K. Aržuolaičio 1979 m. kovo 15 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 1285, l. 75–76.

²⁰⁹ J. Plungės 1979 m. gegužės 25 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745, t. 2, l. 104.

²¹⁰ J. Dainelio 1948 m. sausio 16 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 11619/3, l. 69.

²¹¹ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 31; *Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945. Энцыклапедыя*, c. 85.

²¹² M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 32, 60, 83.

²¹³ J. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. tardymo protokolas, K. Adomaičio ir Z. Kemzūros 1962 m. birželio (?) d., K. Adomaičio ir P. Plančiūno 1962 m. birželio 13 d. akistatos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 128–129; t. 5, l. 180, 245.

²¹⁴ I. Znako ir V. Antipovo 1979 m. vasario 26 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 3, l. 266, 269.

²¹⁵ M. Ботвинник, *op. cit.*, c. 32, 60.

²¹⁶ J. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 128.

²¹⁷ J. Plungės 1979 m. balandžio 24 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 102.

²¹⁸ S. Varno 1962 m. gegužės 5 d., P. Lencevičiaus 1961 m. rugsėjo 13 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 172, 179; M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 69–71; J. Grigonio 1983 m. gruodžio 12 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-15195, l. 115.

²¹⁹ M. Migonio 1949 m. vasario 25 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 312–313; M. Kačiulio 1948 m. liepos 8 ir 16 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 11238/3, t. 1, l. 277, 282.

²²⁰ M. Salnik 1962 m. lapkričio 30 d., V. Kolodenko 1962 m. lapkričio 28 d., M. Volosevič 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 2, l. 25, 29, 34; A. Bubnys, „Lietuvių policijos 15-asis batalionas (1941–1944 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 1(21), p. 75.

²²¹ M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d., P. Lencevičiaus 1962 m. lapkričio 24 d., J. Kleinausko 1962 m. lapkričio 19 d., V. Gutausko 1962 m. gruodžio 4 d., M. Salnik 1962 m. lapkričio 30 d., V. Kolodenko 1962 m. lapkričio 28 d., M. Volosevič 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, „Metinių sukartuvių žygis“, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 72–74, 201, 204–205, 235; t. 2, l. 25–37, 127.

²²² M. Salnik 1962 m. lapkričio 30 d., V. Kolodenko 1962 m. lapkričio 28 d., M. Volosevič 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 2, l. 31, 35, 37; S. Buinevičiaus 1979 m. gegužės 10 d., M. Novickajos 1979 m. balandžio 19 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 248; t. 4, l. 45.

²²³ A. Firago 1979 m. balandžio 19 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 4, l. 50.

²²⁴ M. Salnik 1962 m. lapkričio 30 d., V. Kolodenco 1962 m. lapkričio 28 d., M. Volosevič 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 2, l. 31, 35, 37.

²²⁵ M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d., V. Kolodenco 1962 m. lapkričio 28 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 1, l. 73–74; t. 2, l. 31; S. Buinevičiaus 1979 m. gegužės 10 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 248; P. Andriuškevičiaus 1979 m. balandžio 18 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 293.

²²⁶ M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d., P. Lencevičiaus 1962 m. lapkričio 24 d., V. Kolodenco 1962 m. lapkričio 28 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 74, 201; t. 2, l. 31.

²²⁷ A. Firago 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 268.

²²⁸ P. Lencevičiaus 1962 m. lapkričio 24 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 201.

²²⁹ „Metinių sukaktuvių žygis“, *ibid.*, b. 47439/3, t. 2, l. 127.

²³⁰ A. Firago 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1285, l. 268.

²³¹ M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d., P. Lencevičiaus 1962 m. lapkričio 24 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 74, 201; t. 2, l. 127.

²³² V. Kolodenco 1962 m. lapkričio 28 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 2, l. 31.

²³³ A. Firago 1979 m. balandžio 19 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 4, l. 53.

²³⁴ M. Salnik 1962 m. lapkričio 30 d., V. Kolodenco 1962 m. lapkričio 28 d., M. Volosevič 1962 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 2, l. 31, 35, 37.

²³⁵ M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d., J. Kleinausko 1962 m. lapkričio 19 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 1, l. 74, 204–205.

²³⁶ J. Davalgos 1961 m. lapkričio 27 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 48–49; M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 75.

²³⁷ J. Davalgos 1961 m. lapkričio 27 d., L. Mickevičiaus 1961 m. rugsėjo 1 d., S. Varno 1962 m. gegužės 5 d., P. Lencevičiaus 1961 m. rugsėjo 13 d., M. Migonio 1961 m. liepos 21 d., J. Vėsos 1962 m. sausio 24 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 49; t. 3, l. 146, 174, 297, 356; „Kautynės prie R.“, *ibid.*, b. 47760/3, t. 5, l. 35.

²³⁸ M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 75.

²³⁹ K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d., S. Varno 1962 m. gegužės 5 d. tardymo protokolai, K. Adomai-

čio ir J. Knyrimo 1962 m. birželio 14 d. akistatos protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 128, 174; t. 5, l. 219.

²⁴⁰ M. Migonio 1949 m. vasario 25 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 2, l. 51; t. 3, l. 208, 367; t. 6, l. 225.

²⁴¹ J. Šalčiūno 1948 m. birželio 24 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 13188/3, t. 1, l. 272; J. Davalgos 1961 m. lapkričio 27 d., L. Mickevičiaus 1961 m. rugsėjo 1 d., P. Lencevičiaus 1961 m. rugsėjo 13 d., P. Janyšio 1961 m. balandžio 21 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 50; t. 3, l. 146, 180, 208; M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 76.

²⁴² M. Kačiulio 1961 m. rugsėjo 3 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 3, l. 287.

²⁴³ K. Adomaičio 1961 m. liepos 18 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 128.

²⁴⁴ Ninos Bareišos ir Nikolajaus Bareišos 1981 m. birželio 9 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47760/3, t. 4, l. 91–99.

²⁴⁵ H. Salelionio 1981 m. gegužės 26 d. ir liepos 16 d., L. Stonkaus 1981 m. gegužės 29 d. ir liepos 16 d. tardymo protokolai, *ibid.*, t. 1, l. 239–240, 257; t. 2, l. 109, 123–124.

²⁴⁶ J. Davalgos 1961 m. lapkričio 27 d., P. Janyšio 1961 m. balandžio 21 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 51, 208; M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 76.

²⁴⁷ J. Davalgos 1961 m. lapkričio 27 d., S. Varno 1962 m. gegužės 5 d., P. Janyšio 1961 m. balandžio 21 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 51; t. 3, l. 173–174, 208.

²⁴⁸ A. Bubnys, „Lietuvių policijos 15-asis batalionas (1941–1944 m.)“, p. 76–77.

²⁴⁹ P. Raškausko 1947 m. lapkričio 17 d. ir gruodžio 3 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 12476/3, l. 16–17, 21–22; J. Stanislovaičio 1948 m. kovo 15 d., J. Šalčiūno 1948 m. birželio 19 ir 24 d., P. Steponkaus 1948 m. rugpjūčio 19 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. 13188/3, t. 1, l. 77, 266, 270; t. 2, l. 50; M. Migonio 1988 m. rugsėjo 30 d. tardymo protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1144, l. 38.

²⁵⁰ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2002, t. 2, l. 529.

²⁵¹ Ch. Gerlach, op. cit., S. 1158.

²⁵² *Ibid.*

Gauta 2007 09 17
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Alfredas Rukšėnas

THE KAUNAS SECOND AUXILIARY POLICE SERVICE BATTALION AND THE MASSACRE IN BELARUS IN 1941–1943

Summary

During the years of the German occupation (1941–1944) military-police units under the jurisdiction of the Nazis, which were called auxiliary police service, security, self-preservation battalions and other names, were formed. Some of the Lithuanian military-police formations took part in the killings in Lithuania, Belarus and Ukraine. In Kaunas in August 1941 the Second Auxiliary Police Service Battalion was formed (leader Major A. Impulevičius), which together with the German Eleventh Reserve Police Battalion was sent by the Nazis to the Minsk district in Belarus to fight against Soviet partisans. All together, there were 485 troops, commissioned and non-commissioned officers. About 450 troops of the Lithuanian battalion, all three companies, participated in the killings.

The Nazis carried out the policy of persecuting and killing of Jews in the occupied Eastern countries. At the beginning of the German occupation, the Lithuanian Battalion No 2(12) was employed for the killings of Jews in the Jewish ghettos in the cities and towns of the Minsk region of Belarus. In October, November and December 1941, the battalion killed 15,452 Jews in over 15 places in Belarus. According to the data of the Comprehensive Lithuanian Encyclopaedia, during the Nazi occupation about 0.8 million Jews were killed. According to the German historian Christian Gerlach, from 500,000 to 550,000 Jews

were massacred in Belarus. Consequently, the Lithuanian battalion killed between 1.9 per cent to 3.09 per cent of all the Jews massacred in Belarus during the Nazi occupation. All the three companies of the battalion took part in the killings of Jews.

The three companies of the battalion were also used to kill the prisoners of war in POW camps. In October and November 1941, the battalion killed not fewer than 2,360 prisoners in the Minsk POW camp No 352 in six massacres, which amounts to about 1.9 per cent (a total of 119,000) of all the Jews massacred in this camp during the whole period of the Nazi occupation.

The Nazis persecuted and killed partisans and their supporters, participants in the underground movement and local residents in the Eastern occupied countries. For this purpose the Nazis also employed the Lithuanian police battalion No 2(12). Between 1941 and 1943, the battalion killed 209 people in more than ten places.

Summing it up, it can be claimed that the Lithuanian police battalion No 2(12) massacred 18,021 people between 1941 and 1943. According to Gerlach, from 1.6 to 1.7 million were massacred in Belarus during the Nazi occupation. Consequently, the Lithuanian battalion killed from about 1.06 per cent to 1.126 per cent of all the people killed in Belarus during the whole period of the Nazi occupation.